

Innhold

Naturhistorisk kunnskap om hvalene	s 5
Eldre beretninger om hval	s 6
Strandede hvaler	s 7
Bedre muligheter for hvalforskere	s 9
Harpunen og det tradisjonelle fangstprinsippet	s 9
Kysthvalfangst i forhistorisk tid	s 9
Fangst av hval i vikingtid og middelalder	s 10
Jakt med pil og bue	s 12
Fremmede impulser	s 13
Mot kommersiell beskatning	s 13
Ishavsfangsten i første del av 1800-tallet	s 15
Et helt nytt fangstprinsipp	s 15
Svend Foyn og granatharpunen	s 17
Finnmarksfangsten 1864-1905	s 19
Konflikter og avvikling	s 19
Global ekspansjon	s 22
Fangst og forskning	s 23
Flytende kokerier	s 23
Til Antarktis	s 24
Lars Christensen og A/S Thor Dahl	s 28
Ishavsimperialisme	s 29
Hvalloven av 1929	s 31
Et utvidet Kyst-Norge	s 33
Moderne pelagisk storhvalfangst 1923 - 1968	s 33
På feltet	s 35
Etterkrigstid	s 38
Noen årsakssammenhenger	s 38
Fangstarbeiderne og deres hustruer	s 39
Tilbake til norskekysten	s 42
Moderne norsk småhvalfangst	s 42
Miljøbevegelsen entrer arenaen	s 43
Litteraturliste	s 46

Forord

Fram mot grunnlovsjubileet i 2014 vil det bli utarbeidet nasjonale rammefortellinger om utvalgte epoker og tema i kystens historie. Fortellingene lanseres under overskriften *Fortellinger om kyst-Norge*.

Siden oppstarten i 2009 har det blitt produsert seks hefter. Det første heftet, *Kyst- og havlandet* viser bredden i norsk kysthistorie, og finnes også i engelsk utgave. Siden har heftet *Riksvei nr. 1* tatt for seg maritim infrastruktur, *Ressursar til låns* og *Den norsk arktiske torsken og verden* har lagt vekt på sild og torsk sin betydning for norsk fiskeri- og kysthistorie. Videre formidler heftene *Verdens Fraktemenn* og *Åkeren kan òg være blå* sentrale sider ved norsk sjøfartshistorie og fremveksten av havbruksnæringen, to næringer som også i dag utgjør sentrale deler av det kystvendte næringslivet i Norge.

Det siste heftet så langt, det syvende i rekken, handler om norsk hvalfangstshistorie, og har fått tittelen *Hval, veid, fangst og norske kyster*. Her blir hvalfangstens historie fulgt fra de eldste tiders fangst med enkle midler og nyttiggjørelse av strandede hvaler, til den ekspansive utviklingen av industrialisert hvalfangst både ved norskekysten og ved fjerne kyster i Sydishavet, og de konsekvenser dette fikk.

Teksten er Jan Erik Ringstads verk, mens Sølvi Vik har vært billedredaktør. Museum Vest har koordinert den tekniske produksjonen og kontakten mellom forfatter og Redaksjonsrådet. Medlemmer i redaksjonsrådet har vært Pål Christensen fra Museum Nord, Jo van der Eyden fra Etatismuseet for Kystverket, Per G. Norseng fra Norsk Maritimt Museum og Bjørg Christophersen, Anders Haaland og Årstein Svihus fra Museum Vest.

Direktoratene og nettverksmuseene håper at de nasjonale rammefortellingene vil være til glede, ettertanke og nytte for alle kystkulturinteresserte, og at de kan bidra til et historisk perspektiv på nåtidens og framtidens utfordringer. Direktoratene og museene tar gjerne imot spørsmål eller synspunkter på prosjektet. Les mer om *Fortellinger om kyst-Norge* på www.kyst-norge.no.

10. oktober 2011

Forsidebildet: Finnval og seihval trukket på land i fjæresteinene med hodet først. Fra Skaarø hvalfangerselskaps stasjon i Karlsøy, Troms. Selskapet, etablert i 1887, vesentlig med utenlandsk kapital, gikk konkurs i 1900. Den tyske keiser Wilhelm I. var ved en anledning med på fangst med en av dette selskapets hvalbåter. Hvalfangstmuseet i Sandefjord

NORSK KULTURRÅD
Arts Council Norway

KYSTVERKET

FISKERIDIREKTORATET

På østsiden av Larviksfjorden skjærer den lille bukta Rekkevik inn i det kupert landskapet. På sletta innerst i bukta lå Colin Archers båtbyggeri hvor polarskipet *Fram* ble bygget. Like bak båtbyggeriet åpner det seg en åtte meter bred kløft som smalner av innover. Da man i 1914 skulle grave en brønn ytterst i denne kløfta, støtte man på noen meget store knokler som man hogg seg gjennom for å få brønnen tilstrekkelig dyp. De avhogde fragmentene ble innsendt til universitetet, hvor man fastslo at det var knokler av grønlandshval.

Grønlandshvalen er en av tre hvalarter som lever hele sitt liv i Arktis – de andre to er hvithvalen og narhvalen. Funnstedet lå noe over 40 meter fra strandlinjen, fire, fem kilometer utenfor raet. En analyse av funnet indikerer at hvalen kan ha kjørt seg fast i kløfta da denne lå på ca. 30 meters dyp, og druknet. Klimaet må da ha vært høyarktisk, og datering ble satt til ca. 10 000 f. Kr.

Hvalen følger mennesket i tid og rom. Det finnes knapt en kyst der mennesker har

bodd uten at hval og andre sjøpattedyr har vært del av deres ressursgrunnlag. Fra kysten har man sett hvalens mektige "blåst" og kraftige bevegelser. Iblant strandet store eksemplarer og ga opphav til mytiske forestillinger og inspirasjon til avbildninger.

Hvalen kan altså følges 10-12 000 år tilbake langs våre kyster. Vi skal møte den i noen tekster fra norrøn tid av, diskutere ulike fangstprinsipper og omtale Svend Foyns granatharpun. Fra vår egen kyst skal vi følge fangsten til en rekke felt kloden rundt, især til Antarktis med annekteringer av store landområder i hvalfangstens kjølvann. En rekke aktører fortjener omtale, både investorer, arbeidere, motstandere, forskere, politikere og de som ble igjen hjemme da flåten dro av sted. Målet er at heftet skal bidra til kunnskap om viktige linjer i norsk hvalfangstshistorie.

Naturhistorisk kunnskap om hvalene

Innen dyreriket utgjør hvalene en orden. Den internasjonale hvalfangstkommisjonen (IWC, International Whaling Commission) opererer i dag med 86 ulike hvalarter på sine nettsider. Variasjonene er betydelige, både når det gjelder størrelse, utseende og utbredelse. De 86 artene kan følgelig betraktes og grupperes på flere måter, men i taksonomisk (systematisk) forstand deles ordenen i to underordener, tannhvalene (*Odontoceti*) og bardehvalene (*Mysticeti*). Tannhvalene utgjør den største gruppen, med 72 arter mot 14 bardehvaler. Både blant tannhvalene og

bardehvalene finner vi arter med og arter uten ryggfinne. De tre nevnte arktiske artene er alle uten ryggfinne, tilpasset et liv nær iskanten.

For å forstå hvalfangstshistorien, er det nødvendig med en naturvitenskapelig oversikt over de hvalene man fanget. Dette er i sin ytterste konsekvens ingen enkel sak, for her trer man inn i et levende forskningsområde der omklassifisering fortsatt pågår. For kommersiell hvalfangst var de store hvalene mest ettertraktet, mens fangst til eget forbruk først og fremst foregikk på de mindre og mellomstore artene. Som store regner vi da hval som kan bli lenger enn ca. tolv meter, i motsetning til de øvrige, der ingen voksne eksemplarer blir mer enn ca. ti meter.

Underorden	Familie	Slekt	Art
Bardehvaler <i>Mystacoceti</i>	Retthvalene	<i>Balaena</i>	Grønlandshval Nordkaper
		<i>Neobalaena</i>	Dvergretthval
	Gråhvalene	<i>Rachianectes</i>	Gråhval
		Finnhvalene	<i>Balaenoptera</i>
<i>Megaptera</i>	Knølhval		
Tannhvaler <i>Odontoceti</i>	Spermasetthvalene	<i>Phytseter</i>	Spermasetthval
		<i>Kogia</i>	Dvergspersmett
	Nebbhvalene	<i>Hyperodon m. fl.</i>	Bottlenose
			Delfinene
Ferskvannsdelfiner			

Utdrag av systematisk oversikt over ordenen hvaler (*Cetacea*), slik de ble presentert av Arne Odd Johnsen i bind I av Den moderne hvalfangsts historie i 1959. Alle de viktigste byttedyrene er med. Latinske betegnelser i kursiv.

Den eneste *tannhvalen* som kan regnes med blant de store hvalene er spermhvalen, der hannen sjelden blir over 18 meter lang, hunnen sjelden over tolv. De mest tallrike slektene er imidlertid delfinene og nebbhvalene med til sammen nesten 60 arter. Små tannhvaler ble fanget langt tilbake i forhistorisk tid.

Antall *bardehvalarter* er trolig høyere enn de 14 navngitte, men her gjenstår nærmere klassifisering. Bardehvalene deles gjerne i fire familier, finnhvalene, gråhvalene og to retthvalfamilier. Nesten alle bardehvalene er storhval etter den inndelingen vi har gjort ovenfor; unntakene er pygméretthvalen på 6,5 meter og vågehvalen på ca. ti meter.

Eldre beretninger om hval

At hvalene ikke er fisker, var kjent allerede av Aristoteles (384-322 f. Kr.), som baserte seg på egne observasjoner da han beskrev dette i sin *Historia Animalum*. Gjennom hele middelalderen finner vi imidlertid en rekke besynderlige skriftlige og visuelle fremstillinger av hval, som etter hvert ble ansett for fisk og dermed spist under fasten.

Den eldste skriftlige kilden som omtaler hval i vårt område er *Ottars beretning* fra slutten av 800-tallet. Ottar bodde i Hålogaland, men ønsket å finne ut hvor langt landet strakte seg og om det bodde folk nord for de ubebygde områdene. Etter tre

Grønlandshvalen er mørk med hvitt hakeparti, den mangler ryggfinne og har en svak antydning til nakke. I profil er hodet triangelformet. Ill.; Jón Baldur Hlíðberg

Finnhvalene omfatter åtte arter, deriblant blåhvalen, verdens største dyr. Blant retthvalene er grønlandshvalen størst, og langt inn på 1800-tallet regnet mange denne for å være verdens største dyr. Mens finnhvalene er raske dyr som synker etter at de er avlivet, svømmer retthvalene langsomt, og de flyter etter at de er drept. Av denne grunn kunne retthval – the right whale, den riktige hvalen – beskattes med enkle redskaper. Størrelsen alene var altså ikke avgjørende for hvilke hvalarter som kunne fanges. Retthvalene hadde således vært kommersielt beskattet gjennom flere hundre år da gjennombruddet for fangsten på de store finnhvalene kom i 1860-årene.

dager var han kommet så langt nord som hvalfangerne pleide å dra, og etter ytterligere tolv dagers seilas nord-, øst- og sydover, kom han til et bebodd område, Bjarmeland ved Kvitsjøen. Beretningen er bevart i en verdenshistorie som kong Alfred den store av England lot oversette. Ottar så både hval og hvalross, men hans fortelling må ha blitt misforstått. De overleverte opplysningene er i alle fall uklare, noe som har skapt atskillig hodebry for hvalfangsthistorikere og gitt opphav til svært ulike tolkninger.

Opplysninger om hval og sel finnes flere steder i den norrøne litteraturen. Mest utfyllende er nok beskrivelsene i

Kongespeilet fra omkring 1250. Dette skriftet er bygget opp som en pedagogisk samtale mellom far og sønn. Første del handler om kjøpmannen, og her spør sønnen bl.a. om forholdene på Grønland, Island og Irland og i havene omkring. Det eneste faren finner verdt å nevne fra Islandshavet, er hvalene, og han understreker at de er meget forskjellige både etter art og vekst. I Grønlandshavet gjenfinnes mange av de samme artene, samt mange slags sel. I alt nevner Kongespeilet 22 ulike vestnorske navn på hvaler i havene, hvorav 18 også er nevnt i en lang oppramsing av hvaler i et tillegg til Snorres *Skaldskaparmål*.

som regnes som den eldste trykte beskrivelsen av en blåhval, et 30 meter langt dyr som i 1532 strandet ved Tynemouth i Northumberland. Sammenlignet med de havdyrene Olaus Magnus refererer i de forutgående kapitlene, er det strandede dyret på ingen måte gigantisk, men strandingen ble likevel ansett som et jærtegn av folk i egnen som betraktet dyret med forbløffelse på grunn av dets størrelse.

Strandede hvaler

Mye tyder på at hval som beveger seg på store dyp, eksempelvis

Monsterhval som angriper og senker et skip. Dyret har i likhet med spermhvalen tenner i underkjeven, men samtidig barder i en krans rundt nakken. Fra *pustehullene* spruter den vann inn over skipet. Original ca. 1550 av Ulisse Aldrovandi (1522-1605).

Selv om mange av de hvalene som beskrives i Kongespeilet og andre middelaldermanuskripter lar seg identifisere, står vi igjen med en rekke betegnelser hvorav i alle fall noen må anses som rene fabeldyr og sjømonstre. Også i de påfølgende århundrene finner vi beskrivelser av hval og hvalfangst, for eksempel hos Peder Claussøn Friis (d. 1614), Petter Dass (d. 1707), Hans Egede (d. 1758), Hans Strøm (d. 1797) osv. I sitt store verk om de nordiske folkenes historie vier den svenske erkebiskop Olaus Magnus (d. 1557) atskillig plass til omtale av fisk og sjøpattedyr, men mye av det som beskrives må regnes som nokså fri fantasi. I hans tjueførste bok, kapittel 13 finner vi likevel det

spermhvaler, strander oftere enn andre arter, for eksempel blåhvalen, som nesten aldri strander. Vi har også indikasjoner på at strandinger i dag skjer stadig hyppigere enn før, muligens fordi akustisk forurensning fra skip virker forstyrrende på dyrene.

Strandede hvaler langs de europeiske kyster gjennom de siste 4-500 år ble lagt godt merke til. Det er imidlertid snakk om svært lange kyststrekninger og det kunne derfor bli både langt og lenge mellom hver stranding. Dyrene har åpenbart imponert, men det uvanlige ved fenomenet var nok også medvirkende til at strandinger kunne bli slått stort opp, og foreviget av kunstnere.

Også langs våre kyster strander hvaler nå og da, men det

La Baleine d'Ostende Visitée par l'Eléphant, la Giraffe, les Osages et les Chinois. Den 4. november 1827 ble det funnet en strandet blåhval ved Ostende, Nederland. To år senere ble skjelettet stilt ut i Paris. Litografi som viser hvordan kunstnere kunne fremheve hvalens størrelse ved hjelp av mennesker og store dyr. Foto: Hvalfangstmuseet i Sandefjord, Mekonnen Wolday.

er helst snakk om de små og iblant de mellomstore artene. De store artene derimot, strander relativt, ja til dels meget sjeldent hos oss. Den nevnte Rekkevik-hvalen er således ikke en strandet hval. Den druknet, og er kjent for oss på grunn av landhevingen etter issmeltingen. Så sent som midt på 1700-tallet ble slike funn, høyt over havet, utlagt som bekræftelse på Bibelens fortelling om Syndfloden.

Bedre muligheter for hvalforskerne

Strandede hvaler var lenge den viktigste kilden til kunnskap om mange av hvalartene, især de store. Den moderne storhvalfangsten etter 1870 ga imidlertid helt nye muligheter for hvalforskere til å undersøke de store hvalartene og lenge mente man derfor at for eksempel skisser utarbeidet av vitenskapsmenn som G.O. Sars (1837-1927), Robert Collett (1842-1913) og Gustav A. Guldberg (1854-1908) ga et temmelig korrekt bilde av hvalenes ytre form. Det er ikke tilfelle. Først etter annen verdenskrig finner vi realistiske bilder av hvalene, da basert på undervannsfotografier. Gradvis fikk man imidlertid større kunnskap om hvalenes utbredelse og om deres innbyrdes slektskap, men i første bind av *Den moderne hvalfangsts historie* fra 1959, opererte man fortsatt kun med 10 bardehvaler.

Harpunen og det tradisjonelle fangstprinsippet

En harpun er et fangstredskap. Den består av tre deler, harpunhode, skaft og line, og hensikten er å sikre seg et bytte, ikke å drepe det. Denne presisering er viktig for å forstå hvalfangstens utvikling. I mange tilfeller vil en harpun selvsagt kunne drepe et bytte, men dette ligger altså ikke innbygd som intensjon i selve redskapet. Avliving var en sekundær handling som skjedde etter at byttet var sikret. Klarest ser man kanskje denne funksjonsdelingen innen den kommersielle amerikanske hvalfangsten, der ansvaret for de to operasjonene – fangst og avliving – hvilte på to forskjellige personer. Den amerikanske hvalbåten ble rodd av et mannskap

på seks mann. Harpuneren rodde den fremste åra, mens skipperen under jakten betjente styreåra akterut. Etter at hvalen var harpunert, byttet de to plass, og hvalen ble lenset, det vil si avlivet. Til dette arbeidet benyttet man ei hvallense, iblant også kalt lensespyd. Gjennom mange tusen år foregikk hvalfangst etter dette prinsippet. I flere norske fremstillinger av hvalfangst historie vil man imidlertid se at forfattere ikke alltid har vært fullt fortrolige med denne to-delingen, enda den også gjelder for alternativene til fangst med harpun, det vil si jakt ved hjelp av pil og bue eller spyd, fangst ved hjelp av stengsler i form av garn der naturen ga slik mulighet, eller drift av hval mot strendene.

Kysthvalfangst i forhistorisk tid

Helleristninger av hval er iblant så godt utført at vi nesten kan fastslå hvilken art som er avbildet. Bildene indikerer at hval må ha vært ansett som en meget viktig ressurs, noe som bekreftes både gjennom store mengder fragmenter av hvalknokler i avfallsdynger og av gjenstandsfunn på kystboplasser. Slike funn og helleristninger finner vi kysten rundt, like fra Skogerveien ved Drammen til Høybukta i Sør-Varanger. Analyser viser at den hyppigst fangede arten var kvitnos, en tre meter lang tannhval. Dertil er det bl.a. funnet rester av nise, men også fragmenter av større hvaler, bl.a. spermhval. Spermhvaler strander forholdsvis hyppig, så det er ingenting i veien for at dette er dyr man har funnet i strandkanten.

Det meste av vår kyststripe var befolket senest innen utgangen av eldre steinalder, ca. 4000 f.Kr. På dette tidspunkt kjente fangstfolk harpunen. De eldste typene var av skifer, horn eller bein. Omfattende bruk av jern til harpuner finner vi ikke før i løpet av folkevandringstiden, midt i det første årtusen av vår tidsregning.

Harpunene hadde enten faste eller bevegelige mot-haker, men de eldste formene er avgjort for spinkle til å ha vært benyttet mot store eller middels store hvalarter. Bruk av harpun mot sjøpattedyr må i forhistorisk tid ha begrenset seg til fangst av sel, kanskje også småhval. Den tradisjonelle

I slutten av mai 1930 ble det oppdaget et helleristningsfelt ved Skogerveien i Drammen. Det ligger 67 meter over havet og omfatter både land- og sjødyr. Ristningene dateres til eldre steinalder, ca. 6000 år gamle. Den avbildede hvalen er 242 cm lang og tilhører delfinfamilien. Etter Eivind S. Engelstad: Østnorske ristninger og malinger av den arktiske gruppe. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Oslo 1934.

norske harpunen til dette formål er en skutel med roterende hode. Antall funn av harpuner står imidlertid ikke i noe rimelig forhold til mengden av hval som har blitt utnyttet. Det kan peke i retning av at man i stor grad har benyttet andre metoder enn harpunen, også mot mindre byttedyr.

Fangst av hval i vikingtid og middelalder

Osebergskipets skrog er surret til spantene ved hjelp av hvalbarder, formodentlig av retthval, men dette sier ingenting om hvordan hvalen ble fanget. I de senere år har enkelte forskere avvist tidligere antakelser om at til og med store og middels store hvaler ble harpunert ved våre kyster i jern- og middelalderen, og at det på nordvesteuropeisk område ble utviklet velfungerende harpuner til dette formål. I stedet antas harpuner for fangst av større hval å være utviklet på baskisk område før derfra først å ha blitt adoptert til Norge, Island og Færøyene utpå 1600-tallet. Dette er stikk i strid med for eksempel Fridtjof Nansens (1861-1930) oppfatning om at baskerne hadde hentet sine kunnskaper om hvalfangst fra Norge via Normandie.

Nansen antok at nordmennene benyttet to måter å fange hval på, enten med harpun, helst i åpen sjø, eller med forgiftede piler, mest i lukkede fjorder. Han diskuterer dermed ikke en tredje mulighet, nemlig spydet. Byttedyr som ble truffet og såret ved hjelp av spyd ble i noen tilfeller drevet mot land, men i mange tilfeller drev de etter en stund på land av seg selv. I Magnus Lagabøtes landslov av 1274 så vel som i den eldre Gulatingsloven finner vi bestemmelser om hvalrekst og hvalfunn utformet på en slik måte at de ikke utelukker at jakten nettopp foregikk med spyd. Lang kystlinje og dype fjorder tilsa at skadde dyr før eller senere ville strande, i motsetning til på mindre øyer som Orknøyene, Shetland og Færøyene, der lovverket langt tydeligere forutsetter at hvalene aktivt ble drevet mot land. Til resonnementet kan føyes at det gammelnorske språket har to benevnelser for "spydhval", nemlig *geirreyður* og *geirhvalr*, trolig for seihval og/eller vågehval, hvilket jo like gjerne kan peke mot et anvendt redskap – *geirr*, spyd – som mot hvalens spisse form, slik noen har hevdet.

I det norrøne lovverket er hvalretten skilt ut i egne avsnitt. Landsloven starter med å behandle funn av dyr på inntil 18 alen eller åtte-ni meter, altså mellomstore dyr. Hauld (odelsbonde) eller gjevere mann hadde enerett til slike funn, mens enhver hadde enerett til dyr som var halvparten så store, forutsatt at de ble behandlet etter fastsatte regler. Hval kunne bli funnet enten drivende eller på land, og loven skiller mellom hval som reker i land og de som drives mot land. Om hval drev død i land ble den fordelt mellom kongen, eier av jorda der den ble funnet, og finneren, men om en veidemann selv drev hvalen på land, ble den kun delt mellom ham og jordeieren. Døde hvalen på dypet, eide veideren den uansett størrelse, mens en drivende hval ble delt mellom veidemann og finner. Loven skiller for øvrig også mellom hvalvåger og andre våger.

Ved første øyekast forteller de nevnte og ytterligere regler oss – på samme måte som veideristningene – at vi har å gjøre med en meget verdifull ressurs, men dette aspektet må ikke overdrives. Det viser forbudet mot fangst av "hval i åte". Om noen skjøt hval under fisket og støtte bort Gudsgaven (fisken), var Gulatingslovens reaksjon lovens høyeste bot, 40 mark. En så sterk reaksjon forteller at fisket hadde klart fortrinn framfor hvalen og at fisket altså hadde større verdi. Ca. 1263 reduserte Håkon Håkonsson bøtesatsene til 1/3, hvorfor Landslovens bot er 8 ertog og 13 mark, men dette var fortsatt lovens høyeste bot, brukt ved særlig graverende forbrytelser som krenket samfunnet og som tidligere hadde kvalifisert til fredløshet (utlegd).

Indirekte vitner derfor lovteksten om et forhold som er mer interessant enn hvalens enestående verdi. Etter det vi vet om naturlige hvalstrandinger, kan ikke omfanget ha vært så stort at dette i seg selv var tilstrekkelig til å motivere hvallovgivning. Tvert om lister lovene opp for oss så mange variasjoner av drivende hval og hvalstrandinger at vi tør hevde at motivasjonen for å lovregulere verdiene ikke var naturens luner, men snarere fordeling av et produkt som falt som følge av menneskelig aktivitet. Dette bringer oss tilbake til en vurdering av fangstteknikken. Sigurd Risting (1870-1935) hevdet i 1922 at benevnelserne *jarnhvalr* og *skothvalr* refererte til henholdsvis

hval med harpun i ryggen og hval som finnes drivende med merket skudd, men det er altså god grunn til å være åpen for alternativer. En hypotese om norsk spydhvalfangst på de større artene utfordrer for så vidt de tolkninger av Ottars beretning som antyder at han fanget med harpuner, men for det første står ordet harpun ikke eksplisitt i teksten, for det andre vet vi ikke hvor store hvaler han eventuelt fanget og for det tredje er det faktisk ikke funnet harpuner i norrønt område som er blitt satt i forbindelse med storhvalfangst. Derimot vet vi at skadet hval kunne ta seg over store områder. I 1385 fant man eksempelvis en stor rørhval (*reyðar-hvalr*), altså en blå- eller finnhval, med et merket skudd i seg i Østbygda på Grønland. Skuddet tilhørte bonden Ólafur i Æðey i Ísafjörður, i dag Tønsbergs vennskapsby nordvest på Island. Så sent som ved inngangen til 1700-tallet kan det dessuten se ut til at man fortsatt var fortrolig med norsk spydhvalfangst. I *Nordlands trompet*, som Petter Dass begynte å arbeide med i 1670-årene og ble forsøkt utgitt i 1697/98, skriver han følgende om de svømmende dyr i de nordlandske hav:

Først haver jeg Hvalen at agte;
Du grumme Søe-Konge! Du Trolld i det Vand!
Hvad driver dig til at du render paa Land
Og lader godvillig dig slagte!

Men aldrig var Nordlandske Bonde saa klog,
At dig forulemped' hans Spyd eller Krog,
Han vidste dig aldrig at fange;
Hvis ikke du selver paa Stranden opdrev
Og dem til et Rov ufornodentlig blev,

Kanskje øyner vi det samme jaktprinsippet også bak Erik Pontoppidans mer enn 50 år yngre beskrivelse av hvordan strandet eller drivende hval skulle forvaltes ifølge norsk lov: "Ligesom og med dem, hvis døde Kroppe komme drivende til Lands, efter at de ved adskillig Hændelse ere omkomne."

Hvalfangst med armbrøst i Skogsvågen, Sund.
Foto: Norges Fiskerimuseum/Museum Vest

Jakt med pil og bue

Pil og bue eller armbrøst har vært brukt i Norge gjennom flere hundre år i forbindelse med hvalfangst. Et eksempel er den fangsten som foregikk i Skogsvågen ved Sotra i Hordaland like opp i moderne tid. Her fanget man middels store hvaler som spekkhoggere og vågehval. Sistnevnte har sitt navn nettopp etter fangstformen, som besto i å stenge byttedyr inne i egnede våger for senere avliving. Fangstredskapet var da ei not, og første skritt på veien mot avliving var å skyte ei forgiftet jernpil – dødspila – i byttet. Av foto tatt i perioden ca. 1880-1950 kan vi se at små båter, helst oselvere, ble brukt for å vokte nota og for å nærme seg hvalen. Når byttet var truffet måtte det ikke slippe ut. Etter en tid, kanskje et par døgn, var hvalen så utmattet at man kunne komme innpå den, få slept den til land og lenset den. For å slepe hvalen benyttet man en skutel som ble støtt inn i dyret. Et øyenvitne forteller rundt 1885 at mange harpuner ble revet ut under arbeidet med å hale hvalene til land, og at flere dyr derfor kom til å gå såret i dagevis før de ble drept. Åtte dager ble regnet for lenge, men i 1780-årene hører vi om en hval som det tok 17 dager å avlive. Etter 1900 ble dødspila erstattet med Krag-Jørgensen-gevær, og da måtte skutelen festes straks hvalen hadde fått det dødbringende skuddet, før den døde og sank.

Stedsnavn kysten rundt av typen Kvalsund, Kvalvik, Kvaløy osv. indikerer at veiding av hval kan ha foregått nettopp der, men metodene varierte. Noen steder ble hvalen jaget mot land, andre steder forvillet den seg inn i bukter. I 1830 skrev Jens Kraft (1784-1853) at det på to steder i Nordhordland og Voss fogderi foregikk et egenartet hvalfiske. Skogsvågen var det ene stedet, en rommelig våg med snevert innløp. Her beskrives egnens bønder i arbeid med not, buer og jernpiler, koldbrann, avliving og partering som ovenfor omtalt. "Saavel Spækket, som Kjødet spises af Almuen med Begjærlighed og tillaves paa forskjellige Maader", skriver Kraft, og fastslår at hvalene som ble tatt normalt ikke var over 20 alen lange. Et lignende hvalfiske fant også sted "i Qvalvaag i Lindaas Præstegjeld, dog med den forskjel, at Hvalen her fanges med Harpun og Line."

Kraft nevner ikke gift i forbindelse med pilene. Ifølge ham var det hvalens kraftige bevegelser som arbeidet pilen innover i kjøttet til den traff bein og dermed forårsaket koldbrann. På slutten av 1800-tallet ble det foretatt bakteriologiske studier for å verifisere giften, men resultatene er usikre. Det vi vet, er at kjøttet nesten råtnet rundt såret der pila traff. Dette stykket ble skåret vekk og pilene ble stukket fast og oppbevart i dette kjøttet. Konservator Jørgen Brunchorst (1862-1917) ved Bergen Museum refererer i tidsskriftet *Naturen* 1889 en hvalskytter fra Sotra som hevdet at piler som ikke har vært på hval eller ikke slått an, ble satt inn i "det raadne kjød et halvt døgn tid for at blive ens med de som dræber." Det knyttet seg altså forestillinger til at kjøttet eller såret ga pilene evne til å drepe, men dette kan også ha opphav i gamle forestillinger om jaktlykke og jaktmagi.

Men om nå hvalen på en eller annen måte var forgiftet, hvorfor var den da likevel spiselig? De bakterier vi eventuelt snakker om, er av slekten *Clostridium*: stivkrampebakterier, botulismebakterier, bråsottbakterier osv. De finnes bl.a. naturlig i jordsmonn og kan volde dødelige sykdommer både hos dyr og mennesker. Bakteriene utvikler seg imidlertid først lokalt. Det er idet dyret er i ferd med å dø, at smitten sprer seg til resten av organismen. Disse hvalene var imidlertid ikke selvdøde – de ble avlivet, og når det betente såret ble kuttet bort, var det som måtte være igjen av smitte i kjøttet ikke tilstrekkelig til å volde

sykdom. Salting eller koking hjalp også til å sikre kvaliteten. Dessuten visste fiskerbøndene på Vestlandet å skille friskt fra bedervet kjøtt. Heiv de kjøttstykker på sjøen, ville det spiselige synke som en stein, mens det forgiftede ville flyte. Slikt kan jo nesten oppfattes som en overlevering i tråd med den vannprøven man utsatte hekser for, men realiteten er at gassutvikling gir bedervet kjøtt oppdrift.

Fangsten i Skogsvågen går mange hundre år tilbake i tid, og området representerer et viktig kulturminne. Når fangstformen fikk leve så lenge, skyldes det at den fylte en viktig funksjon – matauk. Årlig tok man fem, seks hval, noen ganger opp mot det dobbelte. Det ga trygghet for livberging når uår og avlingsskader truet. Fangsten i Skogsvågen opphørte først i begynnelsen av 1960-årene.

Fremmede impulser

Baskerne, som i løpet av middelalderen forsynte Europa med hvaltran og barder fra sin virksomhet langs spanskekysten, flyttet etter hvert fangsten nordover, først til Newfoundland og Island, i løpet av 1500-tallet også til havet nord for Norge med fangststasjoner i Finnmark. Det dansk-norske riksråds forbud av 1596 mot utlendingers hvalfangst langs kysten av Finnmark må bl.a. ha rammet dem. Tre år senere beklaget Peder Claussøn seg over tilstandene i Norge idet han med henvisning til den islandske lovbok konstaterte at man i eldre tid kjente mange måter "thill at fange Hualfisch", men at disse var kommet av bruk på grunn av menneskelig udugelighet. Det fremgår ikke i hvilken grad han var fortrolig med baskernes harpunfangst, men hans oppfatning om nordmennene var at de ikke lenger visste hvordan de skulle veide hval og at de kun var i stand til å utnytte hval som drev på land. Peder Claussøn forteller at folk tidligere hadde benyttet spyd med en form for mothaker, ikke ulike de krokspyd som "Fischere" på hans tid fortsatt brukte, og så sant jernet trengte gjennom spekket og inn i kjøttet, var det vanlig oppfatning at hvalen fikk banesår. Skudd som ikke satt dypt nok mente man at hvalen forsøkte å fri seg fra ved å velte seg mot havbunnen, noe som førte til at jernet trengte dypere inn og altså ble dødelig. På denne måten fikk de mange hval av ulike slag til lands, noen

levende, noen døde. Jaktredskapene hadde eiermerker og byttet ble fordelt mellom den som hadde truffet hvalen, det vil si den som eide spydet, den som eide landet der hvalen drev inn og den som fant hvalen, alt etter lovens anvisninger, "oc stundum fick Kongen oc en Part der-udj". Det er det gammelnorske lovverket som her utfoldes for oss. Men det går mot brytningstider. Den gamle jakten med spyd – som Petter Dass kjente og omtalte et hundreår senere – var i ferd med å forsvinne.

Mot kommersiell beskatning

Under leting etter Nordøstpassasjen oppdaget nederlander Willem Barentsz (1549-1597) Bjørnøya og Spitsbergen i 1596. I 1607 og 1610 sendte et engelsk handelsselskap ekspedisjoner nordover i samme ærend, og på den siste av disse reisene så man store mengder hval rundt Spitsbergen. Året etter begynte engelskmennene hvalfangst der, men da de ankom igjen i 1612 fant de to nederlandske og et spansk skip i virksomhet. Dette førte til stridigheter der Nederland hevdet sine rettigheter som oppdagere av øygruppen. Begge land mobiliserte krigsskip.

Rikdommene man høstet ble lagt merke til, bl.a. av den danske kongen. Islandske annaler oppgir at Svalbard var funnet allerede i 1194, men på Kristian 4.s tid regnet man helst området som en del av Grønland. På kart ble landet navngitt som Østgrønland og følgelig som tilhørende Danmark. I 1615 ble derfor admiral Kruse sendt til Spitsbergen med tre krigsskip for å innkreve toll av virksomheten der, men det lå ikke tilstrekkelig makt bak tiltaket. Derimot oppbrakte han pirathvalfangere både ved Island og ved Finnmark. Om ikke annet oppnådde man internasjonal anerkjennelse for å utestenge utlendinger uten kongelig privilegium fra fangst ved Norge, Island og Færøyene. Deretter fikk flere utenlandske foretak rett til fangst ved Troms og Finnmark.

Ingen var tjent med store flåtestyrker og stridigheter, og man gikk derfor inn for en fordeling av fangstfeltet ved Spitsbergen. Engelskmennene fikk de største og beste områdene mens de øvrige nasjonene ble trengt sammen i nordvest, franskmenn

og baskere langs den ofte utilgjengelige nordkysten og i Raudfjorden, nederlendere og nordmenn/dansker ved hver sin øy, Amsterdamøya og Danskøya. Smeerenburg på Amsterdamøya ble et betydelig senter, med en sommerbemanning på et par hundre hvalfangere.

Avstanden til de nye fangstplassene var kortere for nordmenn enn for de utenlandske konkurrentene, og i Bergen var man dessuten fortrolig med det internasjonale tranmarkedet, idet man lenge hadde drevet handel med tran av torskelever. Høsten

1614 utstedte kongen tillatelse til et bergensk foretak for fangst på Spitsbergen, men etter bare få år ga man opp. I 1630-årene gjorde man et nytt forsøk, likeledes i 1670-årene, da med den kjente skipsreder Jørgen Thormøhlen som sentral aktør. Muligheten til fortjeneste var god. Tre til fire hval var nok til å gi økonomisk balanse, mens sju til elleve hval ga god profitt. Fangsten varierte imidlertid atskillig. På begynnelsen av 1700-tallet regnet kompaniene at et godt år måtte kompensere for seks dårlige.

Retthvalfangst i Arktis. Håndkolorert kobberstikk av Remondini, Bassano, Italia ca. 1730. Hvalfangstmuseet i Sandefjord

For å lykkes med hvalfangst var man avhengig av ekspertise, det vil på dette tidspunkt si baskere i de sentrale posisjonene om bord. Videre var det en næring med større kapitalbehov enn det Bergen var i stand til å betjene. Kongen hadde nok en viss interesse av å støtte nordmenns økonomiske interesser på flere felt, både mot det tyske Hansakontoret og mot andre utlendinger, men virksomheten i skattlandene var også av interesse for borgerne i København, og disse sto tross alt kongen nærmere. Hvalfangsten ved Spitsbergen og øvrige nordområder fra 1611 av representerer en lang og viktig epoke i hvalfangsthistorien, men den angikk ikke i første rekke Norge. Derfor skal vi heller vende tilbake til kyst-Norge, nærmere bestemt Hammerfest.

Ishavsfangsten i første del av 1800-tallet

Fra Hammerfest tollsted ble det i begynnelsen av 1820-årene utført et par tusen tønner tran årlig, enkelte år også selskinn, etter hvert 500-1000 hvalrosskinn og mange hundre pund hvalrossstener. Tollbøkene viser fra 1819 av at skip ble utklart for Spitsbergen og returnerte med sel og hvalross, men man sendte også folk på overvintringsfangst både ved Bjørnøya og Spitsbergen.

Med ishavsfarten fulgte ishavsskipperne. Den første som fikk borgerskap som skipper i Hammerfest var en engelskmann i 1823, men vi skal stanse opp ved Peder Mikkelsen som ble ansatt hos handelsmannen Sigfrid Akermann i 1829. Tre år senere fikk han borgerskap i byen, samme år som Akermann sendte ham til Jan Mayen for å undersøke muligheten for å utvide fangstfeltet vestover.

Mikkelsen var født i Stokke i Vestfold. Etter flere år i Akermanns tjeneste brøt han i 1837 over tvert og startet sammen med sin bror fangst med skonnerten *Enigheden*, i konkurranse med de etablerte handelsfirmaene. Mikkelsen var dyktig, og lite tyder på at borgerskapet i Hammerfest sørget da han flyttet tilbake til Stokke høsten 1842. I noen år hadde ishavsfangsten viste tegn til svikt og flere av de lokale aktørene hadde derfor gått over til å fiske håkjerring. Høsten 1843 kom det imidlertid oppmuntrende nyheter fra fangstfeltet og i april året etter seilte

Mikkelsen nordover med *Enigheden*. Blant de påmønstrede matrosene var tønsbergmannen Svend Foyn. Han hadde da hatt skipperbrev i ti år, men reisen nordover som matros kan ha vært en form for flukt. I november 1843 var han blitt separert fra sin hustru, den karaktersterke Elise Amalie Tvede etter 4,5 års ulykkelig ekteskap i Lillesand. Foyn synes å ha funnet seg vel til rette om bord hos Mikkelsen, langt borte fra skandale og skam. Nå fikk han førstehånds innføring i hvalrossfangst.

Etter dette startet Foyn selfangst for seg selv. Han benyttet robuste skip med dampmaskin og tjente en solid formue. Fangsten ga store lokale ringvirkninger, bl.a. gjennom skipsbygging, skipsutrustning og trankokeriet han anla på Nøtterøy. Etter hvert utviklet det seg et helt selfangstmiljø i Vestfold. Da presset på selstammene økte i begynnelsen av 1860-årene, satte Foyn kapitalen inn i hvalfangst. Han omtaler seg selv som oppfinner. Som vi skal se var svært mye prøvet allerede før han startet sine eksperimenter.

Et helt nytt fangstprinsipp

Fra en sped begynnelse først på 1600-tallet utviklet den amerikanske hvalfangstindustrien seg til å bli en meget betydelig næringsvei. Det startet langs kysten av New England hvor man til å begynne med fanget de hvalene som søkte inn mot land, helst knølhval og nordkaper. Rundt 1650 ble det utrustet båter som kunne jakte i flere uker av gangen. Man jaktet om dagen og gikk i land der det måtte passe seg for natten. Amerikanske indianerstammer på begge sider av kontinentet hadde veidet hval fra gammelt av, og indianere ble nå gjerne brukt som harpunerer. På 1700-tallet begynte man også å fange spermhval ute på de store verdenshavene. Øya Nantucket, kolonisert 1659, ble snart det viktigste senteret for næringen, en posisjon den beholdt til begynnelsen av 1800-tallet, da den trange havna ikke lenger kunne ta imot de stadig større hvalfangstskutene. New Bedford på fastlandet overtok da rollen som verdens desiderte hvalfangstsentrum.

Som nevnt var harpunering og avliving to atskilte funksjoner. Hvem som først har syslet med tanken om å utføre disse to oppgavene i én og samme operasjon mot storhval, er uklart,

men vi møter den i alle fall rundt 1820, hos den britiske offiseren og artilleristen Sir William Congreve (1772-1828). Congreve hadde i 1804 konstruert raketter med nesten tre kilometers rekkevidde, brukt til krigsformål flere steder. Av de 14 000 bomber og granater som britene sendte mot København i 1807, var det 300 Congreve-raketter. I februar 1821 forsøkte han med lite hell å imponere den russiskfødte fyrstinne Dorothea von Lieven med sine planer om hvalfangst. Dorothea, som var gift med den russiske ambassadør i London, skrev dagen etter brev til fyrst Metternich i Østerrike: "... Congreve wants to use his rocket for making war on whale. He dined with me yesterday. He explained all sorts of marvellous things to me, but I can remember this alone: He wants the rocket not only to shoot into the whale the harpoon which is to secure it, but also to explode in the wretched creature's belly, so as to prevent it submerging and thus make its capture easy for the Whalers. Odious man! Whales are probably delightful beings."

I 1840-årene finner vi det første amerikanske patentet på en bombepil som kunne eksplodere inne i byttedyret. Den kunne skytes med gevær, men først med et kombinasjonsvåpen som forente bombepilen og den tradisjonelle håndharpunen, Pierce's kastebørse som kom på markedet i 1860-årene, var ideen materialisert, tilpasset den amerikanske hvalbåten. Da Foyn i februar 1863 bestilte dampbåten *Spes & Fides* fra

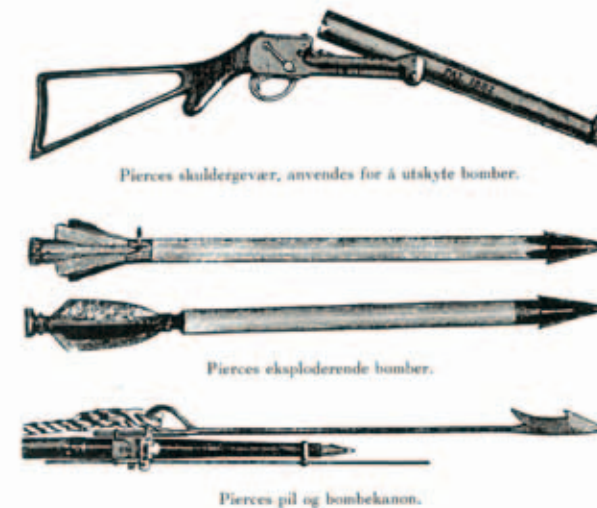

Bark California på spermhvalfangst utenfor Japan i 1903. Foto: Hvalfangstmuseet i Sandefjord, H.S. Hutchinson.

Nylands verksted med tanke på hvalfangst var i realiteten altså granatharpunen som idé for lengst unnfanget. Bruk av dampmaskiner om bord i hvalfangstskuter var heller ikke noe nytt, og fangst på en del større hvalarter hadde pågått lenge. Hva var det nye med Svend Foyn?

Svend Foyn og granatharpunen

Foyn overvar sommeren 1850 en demonstrasjon av en bombepil konstruert av Jacob Nicolai Walsøe (1819-1869) fra Lødingen i Nordland. Det er ikke bevart tegninger av den, men det er ikke noe i veien for at Walsøe hadde ideen fra de amerikanske forsøkene, som ble en del omtalt i ulike media og miljøer i samtiden. Etter beskrivelsene var hans bombepil i alle fall ikke ulik de amerikanske, og han sto for så vidt overfor de samme problemer som dem, nemlig at pilen – for ikke å være farlig for den som avfyrte den – ikke måtte eksplodere før den hadde trengt inn i dyret. Dertil måtte ladningen være stor nok til å drepe.

Ebenezer Pierce (1822-1902) fra Assonet, Massachusetts, utviklet fra 1860-åra av en kastebørse som forente håndharpunen med en bombepil. Det nederste bildet viser mekanismen slik den ble patentert i 1879. Mekanismen satt på et langt treskaft og ble kastet mot hvalen på tradisjonell måte. Fra Den moderne hvalfangsts historie, bd. 1, 1959.

Foyn så med interesse på forsøket og staten bevilget en mindre sum til Walsøe som fortsatte sine eksperimenter. I Hammerfest fikk han hjelp av en smed, men pengene strakk ikke til og uten patentbeskyttelse var det fritt fram for enhver å forbedre oppfinnelsen. Hvem som skal tilskrives de ulike elementer av det fangstsystemet Foyn etter hvert kom til å få patent på, er høyst uklart. I Hammerfest var det flere involverte, bl.a. ishavsskipper Erik Eriksen (1820-88) fra Lyngør, som Foyn av en eller annen grunn må ha fattet særskilt interesse for, siden han overtalte ham til midlertidig å flytte fra kone og barn i Hammerfest og bosette seg i Foyns husstand i Tønsberg. At Foyn ikke har hatt tanker for annet enn selfangst fram til 1862 og at han nærmest over natten bestilte en hvalbåt, synes lite overbevisende. At han i 1857 bestilte to kanoner sterkere enn de han tidligere hadde kjøpt, indikerer at han en stund allerede hadde syslet med tanker om annet enn selfangst, nettopp i det tidsrommet han samarbeidet med Eriksen. Vi kan derfor ikke avskrive Eriksen som en mulig inspirasjonskilde for Foyn.

Da *Spes & Fides* seilte nordover våren 1864 var det med syv kanoner på bakken, én i front og tre på hver baug. Foyn sier at det ga ham mulighet til å skyte fire skudd mot hver side, to harpunsudd og to granatskudd. Enn så lenge arbeidet han altså i tråd med det tradisjonelle prinsippet, først fange, så drepe. Resultatet var nedslående, og året etter dro han i stedet på selfangst før han i 1866 igjen la ut med *Spes & Fides*, denne gang mot Øst-Island der en berømt amerikansk

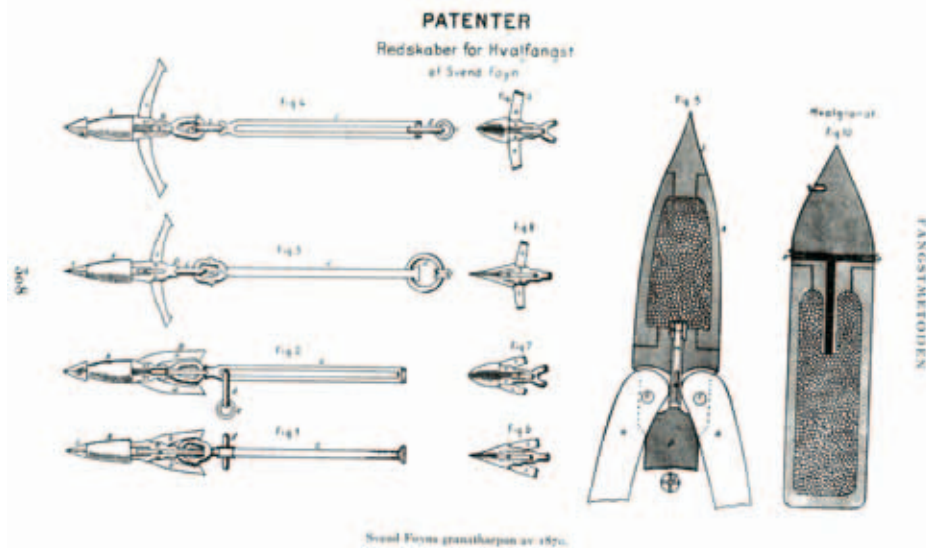
Svend Foyn (1809-1892). Foto: Hvalfangstmuseet i Sandefjord, A. Th. Larsen, Tønsberg.

hvalfanger, Thomas Welcome Roys (ca. 1816-77), hadde tatt islandsk statsborgerskap og drev forsøk bl.a. med Congreves rakettharpun. Foyn noterte seg riktignok at "Harpunen hvori Linen er" og sprenglegemet utgjorde en enhet, men han synes å ha vært vel så fascinert av de elastiske guttaperkastroppene og det solide manilatauverket som ble brukt for å hindre hvalen i å synke, for ikke å snakke om de 33 fot lange amerikanske hvalbåtene som ble satt ut fra moderskipet og rodd. Senere hen fordømte han riktignok disse, men i dagboken sin 9. juli 1866 slo han fast at dersom *Spes & Fides* hadde en slik båt, ville det gi to sjanser for å få fast, og om båten var så stor at det kunne monteres harpuncanon forut, kunne det plasseres en granatkanon på hver side! Fortsatt så altså ikke Foyn garanatharpunen som en løsning. På *Spes & Fides* hadde han nå 15 kanoner med mulighet for åtte skudd til hver side, fire harpuner og fire granater. Det var en umulig fremgangsmåte. Granatene kastet seg på tvers og noen prellet av.

At Foyn med uttrykket "Harpun i Piil", som han skriver i dagboken 1. juli 1868, mener en granatharpun, er ingen overbevisende tolkning, for resten av året og året etter skjøt han fortsatt harpun og granat hver for seg. Hadde han allerede funnet løsningen, ville han neppe skutt bare denne enslige granatharpunen, tatt i betraktning de problemene de løse granatene voldte. Så sent som 24. april 1869 eksploderte en granat i kanonen, og hvalen måtte drepes med lanse. Det var med andre ord et selvstendig problem å få granaten til å eksplodere på riktig tidspunkt, ikke ved anslag, som en artillerigranat, og slett ikke før, men så lang tid etter anslaget at granaten var trengt tilstrekkelig dypt inn i byttet. Til dette trengtes en tidsforsinker. Det var sognepresten i Ramnes, Hans Morten Thrane Esmark (1801-82), som hjalp Foyn med å løse dette problemet. I Foyns

patentbeskrivelse fra 1870 var det i granatens bakre ende ført et glassrør like inn i svartkruttet. Glassrøret inneholdt svovelsyre og var plassert mellom harpunens agnorer. Når harpunlinen ble strammet ved "fast fisk", slo agnorene ut, glassrøret ble knust og syra fikk granaten til å eksplodere.

Selve paradigmeskiftet i hvalfangsten – bruddet med en 10 000 år gammel tradisjon – skjedde i det øyeblikket Foyn skrudde granaten fast på harpunen, ikke fordi det var hans idé, men fordi det var han som løste alle de praktiske problemene dette fangstsystemet førte med seg. Det dreide seg om alt fra grove dimensjoner til finmekanikk, men først og fremst dreide det seg om å ha tilstrekkelige økonomiske midler og vilje til å arbeide i årevis med et problem uten at det ga avkastning. Hvem som til syvende og sist overbeviste Foyn om at han måtte skru granat og harpun sammen, forblir uavklart.

Svend Foyns granatharpun av 1870. Fra Den moderne hvalfangsts historie, bd. 1, Oslo 1959.

Finmarksfangsten 1864-1905

Sommeren 1868 fanget Foyn 30 hval og han må ha følt seg trygg på at hvalfangsten ville gi gevinst. Han bestilte da nok en hvalbåt og fanget året etter med begge, men fikk kun 17 hval. Bestanden av blåhval i Varangerfjorden var imidlertid slik at han kunne velge seg ut de største og mest verdifulle, og i 1876 stilte han opp med en tredje fangstbåt. Da tyske interesser truet virksomheten hans i 1872, fikk han ved myndighetenes hjelp ti års enerett til å drive moderne hvalfangst i Norge. Allerede i 1877 slapp han likevel til den første konkurrenten, Tønsberg Interessentskab for Hvalfangst, og da eneretten hans løp ut i 1882 var allerede syv selskap i gang med fangst. Til da hadde de måttet forplikte seg til ikke å fange i Varangerfjorden, de måtte betale 10 % av utbyttet til hedningemisjonen, og de fikk ikke ansette folk som hadde vært i Foyns tjeneste de siste tre årene.

Under finmarksfangsten var rundt 30 selskap i virksomhet over kortere eller lengre tid. Den første ekspansjonen kom da fangsten ble frigitt i 1883 og antall selskap økte til 16. I 1885 fanget man nesten 1300 hval, i all hovedsak finnhval og seihval. Fram til 1898 holdt fangsten seg stor sett på 800-1000 dyr årlig, men fra 1899 av halveres fangsten. Ifølge de offisielle tallene ble det i løpet av de førti årene fangsten varte fanget nesten 18 000 hval, men tallet er nok noe for lavt.

Foyn anla landstasjon i Vadsø for opparbeiding av hvalene og produksjon av olje og guano. De syv trankokeriene som da fantes i Vadsø utgjorde til sammen mindre enn fem årsverk. Foyns anlegg krevde ca. 23 årsverk og sysselsatte iblant opptil 18 dagleiere i tillegg. Hans trankokeri leverte 1500 tønner tran i 1870, ti ganger så mye som de syv eldre trankokeriene til sammen. Femten år senere lå det over tjue slike landstasjoner langs kysten av Nord-Troms, Finnmark og Murmansk.

I 1860 gjaldt fortsatt hvalretten fra Magnus Lagabøtes landslov, idet danskekongenes justeringer på 1600-tallet kun var av språklig karakter. Kristian 7. hadde i 1778 likevel gjort en endring gjennom en forordning om "den Finmarkske Takst og Handel". Kongen sa der fra seg retten til sin andel av hval som drev død i land, og skjenket den avgiftsfritt til sognets allmue. Ved revisjon av fiskerilovgivningen, kanskje

også som en følge av Walsøes hvalfangstforsøk, fremsatte imidlertid stortingsrepresentanter fra Finnmark i oktober 1862 forslag til endringer i hvalloven, med økning av finners rett. Den nye loven ble vedtatt 24. januar 1863 og var knapt en måned gammel da Foyn bestilte *Spes & Fides*. Loven ga eier av merket skudd rett til kun 1/3 av gjenfunnet hval, mens finneren hadde rett til 2/3. Under sine eksperimenter såret Foyn atskillige hvaler som senere ble funnet av andre. Tatt i betraktning de ressurser han la ned i sine fangstforsøk er det rimelig at de nye reglene følte urettferdige, og etter noe debatt kom en ny lov allerede i 1869. Finner fikk nå rett til minst 1/4 av hvalens verdi. Det gamle forbudet mot å fange hval i åte ble beholdt både i 1863 og 1869 – forestillingen om at hvalen drev sild og lodde inn i fjorder og våger var fortsatt levende – men for øvrig kunne hval fanges fritt, når og hvor som helst. Noe av hensikten var å beskytte en ny næringsvei, og Foyn hadde i så måte atskillig goodwill.

Konflikter og avvikling

For allmuen ved Varangerfjorden så bildet annerledes ut. Befolkningen var raskt stigende – 30 % økning fra 1865 til 1875 – samtidig med at hovednæringen sviktet. Utbyttet av torskefisket var rundt 1880 ca. 1/3 av hva det hadde vært ti, tolv år tidligere. Allmuen rettet sin misnøye mot hvalfangerne som man mente hadde ansvar for at fisken ble borte i tillegg til at de forpestet luften, tilgriset havet og iblant også ødela fiskeredskap. Fra 1870 til 1904 svinger konfrontasjonene mellom hvalfangerne og lokalbefolkningen nærmest i takt med svingningene i fisket. At hvalfangsten bidro til utbyggingen av helsevesenet i Finnmark kunne aldri bli mer enn et plaster på såret. Hoveddelen av hvalfangernes eventyrlige profitt forsvant uansett sydover. Foyn mumlet om misunnelse, andre etterspurte vitenskapelig holdbar argumentasjon. Sommeren 1874 åpnet universitetsstipendiat G.O. Sars blåhvalens mave, men fant ikke spor verken av lodde eller sild. Likevel vant opinionen styrke og omfang. Den hadde ikke lenger bare støtte i Varanger, men fra 1878 av fra hele Finnmark. Sars hadde ikke studert forholdene under selve loddefisket, ble det sagt, og han hadde slett ikke sett i de andre hvalenes maver.

Halefinne av blåhval og knøl. Vadsø ca. 1900. Foto: Hvalfangstmuseet i Sandefjord, M.G. Pouchet.

De tanker om en reguleringspolitikk som lå bak et forslag våren 1879 om tids- og soneavgrensede fredningstiltak er interessante. Regulering ville ikke bare gagne fiskeriene, men også bevare hvalfangsten for landet i fremtiden, ble det hevdet, altså en appell til et føre-var prinsipp. Sars leverte en ny innberetning, men endret ikke syn. Nye vitenskapsmenn kom på banen. To professorer, en fiskerisakkyndig og universitetsstipendiat Robert Collett foreslo fredning i årets fem første måneder, ikke av hensyn til naturressursene, men for å berolige befolkningen. Sars tonet flagg, og medga at man manglet sikre bevis. Departementet fremmet en kongelig proposisjon om fredning, men flertallet i næringskomité én sa nei og anbefalte Odelstinget å skrinlegge den. I den politiske debatten som fulgte var det Johan Sverdrup (1816-92) som kom til å vende stemningen. Saken måtte ikke utsettes i påvente av at vitenskapsmenn skulle komme til et

resultat – ”himmelen vet, om de kommer til noe resultat” – men behandles straks. Sverdrup henviste til andre fangstfelt der hvalstammene var blitt redusert, pekte på prinsippene som lå til grunn da selen nylig ble fredet i Nordishavet, argumenterte for hensynet til en lokalbefolkning som nærmest var ensidig avhengig av fisk i sitt ressursgrunnlag, talte for å gjøre loven gjeldende kun for noen år og påpekte at russerne allerede vurderte et lignende fredningstiltak på Murmansk-kysten uten å legge skjul på hvilke mulige ringvirkninger det eventuelt kunne avstedkomme. Stortingsrepresentant Sivert Nielsen (1832-1904) fra Nordland hadde nylig vært i Finnmark og slo fast at stemningen der var slik ”at man ikke tør la ubenyttet noe middel for å knytte befolkningen så nær til moderlandet som mulig”. Han var kjent for å sloss for sin landsdel og bar ikke uten grunn tilnavnet ”Nordlands Trompet”. Det endte med Lov

Landstasjonen i Mehamn etter opptøyene 1. til 5. juni 1903. Foto: Hvalfangstmuseet i Sandefjord

angående fredning av hval ved Finnmarkens kyst av 19. juni 1880 med virkning i fem år fra 1. januar 1881. Den beskyttede hval innenfor én geografisk mil regnet fra ytterste holme eller øy i Finnmark i årets fem første måneder. Hval skutt utenfor fredningsområdet kunne slepes inn og opparbeides uhindret.

Da saken kom opp igjen i 1885 var situasjonen endret. Næringen sysselsatte over 800 mann fra Sør-Norge og flere hundre finnmarkinger. Verdien av 22 landstasjoner og 33 fangstbåter i virksomhet var ca. 4,2 millioner kroner og det årlige bruttutbyttet var ca. én million. Krav om skjerpet regulering ble avvist. Zoologene så ingen fare for loddefisket og ønsket forlengelse av den eksisterende, milde fredningsloven, nå av hensyn til ”hvalfangstens bevarelse for vårt land”. Politisk erkjente man at utlendinger allerede hadde tatt Foyns metode i bruk og at fredning i Finnmark kunne

føre til utvidet virksomhet på russisk side, bl.a. ved at norsk kapital emigrerte. Foyn selv var ikke fremmed for slike tanker. Allerede i 1883 hadde han flyttet en landstasjon til Øst-Island, men da han ble avkrevd dansk statsborgerskap, flyttet han den tilbake til Finnmark og etablerte seg i Mehamn i 1885.

Da hvalloven ble forlenget til 1890 uten innstramminger var det egentlig en liten seier for næringen. Det førte til nye konfrontasjoner der også Troms kom med som aktør, idet fangstfeltet gradvis hadde beveget seg vestover. Standpunktene tilspisset seg: på den ene side full fredning, på den annen side bort med alle restriksjoner. Myndighetene la seg et sted imellom. Utover i 1890-årene fikk striden stadig mer preg av partipolitikk.

Stortingsvalget 1900 ble en stor seier for Venstre og motstanderne av hvalfangsten, og i 1903 kom også Arbeiderpartiet inn på Stortinget med fire representanter, blant dem sogneprest Alfred Eriksen (1864-1934) for Troms landdistrikter. I 1902 grunnla han avisen *Nordlys*, i januar 1903 besøkte han hovedstaden som leder av en deputasjon og talte varmt for hvalfredning. Samme vinter forsøkte norske interesser å kjøpe en nedlagt hvalstasjon i Jeterik i frykt for at norske myndigheter ville gå inn for fredning, men russerne blokkerte muligheten gjennom å vedta en fredningslov. Det fortonet seg som om russiske myndigheter var flinkere enn norske til å ta vare på sine fiskere. Signaler tydet på at hvalfredningssaken ville bli utsatt. Da loddefisket slo feil og fiskeplassene yrte av kobbe, rant begeret over. I løpet av to dager i pinsen 1903 raserte først 700, deretter 1500 rasende fiskere landstasjonen i Mehamn. Det var en protestbevegelse,

en folkereisning av arbeidere og fiskere. Politi forsterket med soldater fra Vardøhus ble satt inn for å hindre ødeleggelse av flere stasjoner. I hovedstadspressen vant fiskerne sympati – i realiteten fantes bare én løsning. Fra 1904 ble hvalen fredet i ti år i de tre nordligste fylkene, med ett års avviklingsfrist for selskapene. Bare 18 av de 1500 aktivistene ble tiltalt. Elleve ble idømt kortere fengselsstraffer. Lokalt fikk de heltestatus.

Global ekspansjon

Mange selskap hadde for lengst etablert seg på andre fangstfelt da finnmarksfangsten ble avvirket, men hva med de som var igjen, og nå satt med verdiløse landstasjoner? Til manges irritasjon ble det utredet og utbetalt en billighetserstatning. Selskapene hadde jo selv skutt feltet tomt for hval. Skulle de ha erstatning attpåtil? Erstatningsbeløpene var beskjedne, med ga likevel de fleste selskapene en reell hjelp til reetablering andre steder.

Siden 1880-årene hadde storhvalfangsten bredt seg over det nordlige Atlanterhavet. Nå forlot de siste selskapene kyst-Norge for godt. Vi kan likevel ikke slippe historien her. Selv om fangsten foregikk langs andre kyster og på andre hav, var det fortsatt aktører fra kyst-Norge som deltok. Sandefjord skulle snart bli den hval-metropolen New Bedford hadde vært på 1800-tallet. Av 29 norske hvalfangst-selskap som eksisterte i 1904, hørte 20 hjemme i Vestfold: Sju i Tønsberg, elleve i Sandefjord og to i Larvik. I 1912 hadde Sandefjord 23 selskap, Tønsberg og Larvik åtte hver. Foyns

enorme formue gikk tapt for hvalfangsten da han i sitt testamente etablert et misjonsfond. Samtidig bød det seg i Sandefjord bedre muligheter til finansiering da Laurvigs Privatbank i 1893 opprettet en filial i byen. Forretningsbankene kunne aktivisere sparekapital langt mer effektivt i næringslivet enn hva sparebankene hadde lov til, og den nye Aktie-Kreditbanken i Sandefjord kom til å bistå så vel hvalfangstredere som byens næringsliv med lån. Dertil kom at gårdsbrukene i Sandar (den gang Sandeherred) alt fra 1880-årene av var mer oppstykket enn de i Tjølling, Hedrum og Stokke, med den følge at Sandar-bøndene i høyere grad enn for nabobygdene vedkommende ble sjøfarende. Ved århundreskiftet var hver tredje mann over 15 år i Sandar sjømann.

Sandefjord trådte inn i hvalfangsten i 1881 gjennom aksjeselskapet Haabet. Av de seks selskap som det året drev fangst i Finnmark, hadde alle unntatt Haabet faste stasjoner i land. Haabet leide imidlertid Larvik-barken *Laura* og innredet den til flytende kokeri med en mindre dampkjele og et par spekkjeler. Etter et av disse to prinsipper, den faste landstasjon eller det flytende kokeri, kom storhvalfangsten siden til å bli drevet.

Fra Finnmark hadde fangsten flyttet seg til Island, Færøyene, Newfoundland, Spitsbergen, Shetland, Hebridene og til Østen. Etter 1905 ble det fanget over hele kloden, like fra Alaska til Syd-Amerika, Afrika, Australia, New Zealand og Antarktis. I 1912 opererte norske selskap på 58 felt verden over. Alle fangstfeltene

har for så vidt sin interesse, men fangsten i Antarktis kom raskt til å overskygge alle de øvrige feltene.

Fangst og forskning

En tysk vitenskapsmann som fulgte James Cook på hans første jordomseiling, spådde i 1775 at hvis Nordishavet ble tomt for hval, kunne hvalfangerne ta så mange de ønsket i Sydishavet. Spådommen ble 40 år senere latterliggjort som absurd: ingen ville finne på å drive hvalfangst så fjernt fra de hjemlige kyster. Men i 1870-årene meldte et par ekspedisjoner om store hvalforekomster i Sydishavet, og i den skotske byen Peterhead forsøkte brødrene David og John Gray å starte et selskap for fangst i syd. Ifølge Johan Bryde (1858-1925) var det disse to som lærte ham og andre nordmenn å fange bottlenose. I 1874 utga de brosjyren *Report on new Whaling Grounds in the Southern Seas*. Et eksemplar kom skipsreder og verftseier Christen Christensen (1845-1923) fra Sandefjord i hende i 1892.

I Australia og England arbeidet geografiske selskap med tanken om å utforske Antarktis. Man ønsket å kombinere vitenskapelig

utforskning med hvalfangst og tenkte seg å stimulere til dette gjennom en bonus til hvalfangstfirmaer som tok med vitenskapelig personell. Kjente hvalfangstredere i Dundee og Peterhead samt Christensen og Foyn ble kontaktet for å løse de praktiske sider av saken. David Gray oversendte brosjyren, men frarådet innstendig å kombinere forskning med fangst, samt å bruke dampskip. At Christensen sto på adresselisten, hadde sammenheng med at han i 1881-85 hadde bygd en rekke gode sel- og bottlenosefangere. I likhet med Gray frarådet også Christensen kombinerte ekspedisjoner.

Impulsene fra utlandet førte for Foyns vedkommende til

Antarctic-ekspedisjonen 1893-95, og for Christensens vedkommende til *Jason*-ekspedisjonene 1892/93 og 1893/94 med Carl Anton Larsen (1860-1924) som skipper. *Jason* tilhørte A/S Oceana, det største sel- og bottlenoserederiet i Norge. På denne tiden var fangsten i nord i krise. Fra 1884 av falt prisene på hvalolje jevnt og trutt, mens prisen på retthvalbarder steg. I 1890-årene var bardeprisene til tider så høye at man iblant kun tok bardene og lot resten av hvalen gå. I 1891 viste Oceanas regnskap et tap på 50 000 kroner, like mye som verdien av bardene på en eneste stor retthval. Og disse fantes etter sigende i stort antall syd for Falkland.

Målet med *Jason*-ferden var altså retthvalfangst, alternativt sel, helst pelssel. De fant ingen retthval, men så flokker på opptil 20 blåhval samt flere hundre finnhval og knøl uten å ha redskap til å fange dem. I årene 1892-95 fanget fire norske og skotske ekspedisjoner i Sydishavet til sammen kun én eneste retthval. Larsen ble nå hvalfangstbestyrer på Ingøy i Finnmark fram til han i 1901 tok imot et tilbud fra Otto Nordenskjöld om å føre hans *Antarctic*-ekspedisjon til Antarktis. 12. februar 1903 ble skipet knust av isen og gikk ned. Mannskapet berget seg, og kom etter hvert til Buenos Aires. Der ivret Larsen for å starte moderne hvalfangst i Antarktis.

Flytende kokerier

Selv om man både innen eldre hvalfangst så vel som under finnmarksfangsten hadde drevet opparbeiding og produksjon om bord i skip, hører utviklingen av det flytende kokeriet 1900-tallet til. I 1899 kjøpte Chr. Christensen A/S Haabet, kontraherte hvalbåten *Ørnen* som sto ferdig i januar 1902, fanget på Finnmark denne sommeren før han samme høst delte selskapet med Johan Bryde og etablerte Aktieselskabet *Ørnen* i januar 1903. *Ørnen* var det første norske hvalfangstselskap som uttrykkelig ble startet for eventuelt innkjøp av et dampskip for innredning til kokeri.

Omkring århundreskiftet hadde også en russisk greve vidløftige planer om bruk av flytende kokeri på de rike hvalfeltene i Østen, men forsøket strandet, og utviklingen av det moderne flytende kokeri tilskrives derfor med rette Christensens innsats gjennom *Ørnen*. I 1903 leide han tredampskipet *Telegraf* og lot det innrede med et par kokekar så det kunne ta unna én hval i døgn. Til fangstfelt valgte han Spitsbergen. Resultatet ble bedrøvelig, men da det var materiellet, ikke hvalen som sviktet, kontraherte

Oversiktskart over norsk hvalfangst i 1912. Fra G. Sørensen et. al. (red.): Hvalfangsten. Dens historie og Mænd, Kristiania 1912.

Verftseier og skipsreder Christen Christensen, Sandefjord. Foto: Hvalfangstmuseet i Sandefjord

Tatovering av mannskaper på Grytviken ca. 1930.
Foto: Hvalfangstmuseet i Sandefjord, Theodor Andersson.

Christensen en ny hvalbåt og kjøpte dessuten et dampskip for ombygging til kokeri. Det var dette skip, *Admiralen*, som etter nye forsøk ved Spitsbergen satte kursen sydover høsten 1905, og dermed innledet den moderne norske hvalfangsten i Antarktis.

Admiralen var innredet som "Kogeri No. 1" ved Framnæs mek. Værksted i Sandefjord – innen 1. verdenskrig hadde verftet innredet 32 kokerier og bygd omtrent like mange hvalbåter. Kokeanlegget var mer enn dobbelt så stort som på *Telegraf*, med en kapasitet på rundt 120 fat (å ca. 170 kg) i døgnet. Sommeren 1904 produserte *Admiralen* 5100 fat olje – det flytende kokeriet var en realitet å regne med.

Til Antarktis

Med argentinsk kapital anla C.A. Larsen i 1904 en landstasjon i Grytviken, den første på Syd-Georgia og i Antarktis over hodet. Stedet lå godt skjermet og hadde rikelig

Kåre Husebø jobbet trettien sesonger med hvalfangst i Antarktis fra tidlig på 1950-tallet, og var borte et halvt år om gangen. Medlemskort fra samlingen til Museum Vest/Kystmuseet i Øygarden.

tilgang på ferskvann. Skjønt selskapet var argentinsk, var hele foretaket preget av vestfoldingene. Selskapets første hvalbåt ble bygd på Christensens verft Framnæs, Larsen bestilte alt utstyret i Sandefjord, likesom også mannskapet i det vesentlige kom derfra. Sandefjord kom til å tjene betydelige summer på selskapet. I byen var Grytviken og Compañia Argentina de Pesca S.A. – eller bare "Pesca" som man kalte det – så å si på alles lepper. "Øya" er i store deler av Vestfold fortsatt et entydig og helt dekkende begrep for Syd-Georgia.

Etableringen på Syd-Georgia førte til diplomatiske forviklinger som endte med at England gjorde krav på øya, og kom til å regulere fangsten der gjennom tildeling av konsesjoner og fangst-lisenser. England la også eksportavgift på hvaloljen. Første sesong var Pescas utbytte 20 % av kapitalen som i sin helhet gikk til avskrivninger. Over 80 % av fangsten var knøl. Like til 1912 var knølen det viktigste byttedyret, men allerede fra 1916 var den av helt underordnet betydning. Fra 1926 til

Begravelse i Grytviken, ca. 1930. På Syd-Georgia er det flere kirkegårder med til sammen ca. 250 hvalfangergraver.
Foto: Hvalfangstmuseet i Sandefjord, Theodor Andersson.

Flytende kokeri Telegraf i Bell Sound, Spitsbergen, 1903. Foto: Hvalfangstmuseet i Sandefjord

1939 ble det ved "Øya" bare tatt 360 knøl av totalt 34 000 hval.

Med Pesca og Ørnen hadde Larsen og Christensen overført de to prinsippene – landstasjonen og det flytende kokeri – til Antarktis. I realiteten hadde imidlertid en annen sandefjording, Adolf Amandus Andresen (1872-1940) kommet dem i forkjøpet, strengt tatt ikke i Antarktis riktignok, men like langt syd som Syd-Georgia, idet han opererte, og faktisk også skjøt en knøl, i Magellanstredet i 1903. Andresen etablerte et chilensk selskap, og i likhet med Larsen kontraherte også han sine båter i Sandefjord. Fra 1906 fanget han ved Syd-Shetland, hvor han som den første tok i bruk den ypperlige havna på Deception Island. I flere år var dette et samlingssted for landfaste flytende kokerier og hovedsenteret for denne fangsten i Vest-Antarktis.

De tre første selskap i syd ble altså startet og ledet av vestfoldinger, og hadde norsk materiell og mannskap, men i to av dem var nesten hele kapitalen utenlandsk. Selv var Christensen nær ved å selge Ørnen. Hadde salget blitt en realitet, kunne kanskje all fangst i syd glidd nordmennene ut av hendene, men så skjedde ikke. Dertil var Vestfolds dominans i næringen allerede for stor. Innen kort tid var både Sandefjords Hvalfangerselskap, Tønsbergs Hvalfangeri og A/S Ocean fra Larvik representert på "Øya" med hver sin landstasjon.

Krisen i hvalfangstnæringen rundt 1905 skyldtes først og fremst sterkt prisfall på hvalolje og massiv konkurranse fra alternative oljer, men fangsten i nord opphørte ikke. At Ørnen brant alle broer og la hele sin fangst til Antarktis var snarere unntaket enn regelen. De fleste selskap opprettholdt fangst i nord parallelt med etablering i syd, og den enorme produksjonsøkningen på den sydlige halvkule påvirket nær sagt ikke produksjonen på den nordlige. Fra 1905 til 1910 holdt produksjonen seg i nord stort sett mellom 100 000 og 110 000 fat mens den i syd økte fra ca. 3000 til 158 000 fat. Den store forskjellen mellom de to feltene lå i antall hval og oljeproduksjon pr. hvalbåt. I nevnte tidsrom var gjennomsnittet i nord 42 hval og 1270 fat pr. hvalbåt, i syd 161 hval og 4075 fat.

De første årene sto Syd-Georgia med sine landstasjoner for det meste av fangsten i Antarktis, og det var ingen tvil om at

stasjonene tjente penger. Sesongen 1910-11 hadde Grytviken en gevinst på 307 % av kapitalen, og i løpet av de åtte første sesongene ble det delt ut 243 % utbytte til aksjonærene og satt av 90 % til fond.

I forhold til land-stasjonene slet kokeriene med kortere sesong og lavere utkok pr. hval, men utviklingen gikk likevel i deres favør. Som eier av et skipsverft satset Christensen på skip. I 1909 anskaffet han to nye kokerier *Ørn* og *Bombay* og utstyrte dem med faste tanker, et system han tok patent på 16. september 1910. Samme dag fikk han også patent på å flytte kokene under dekk. Gjennom disse to patentene regner man gjerne de grunnleggende prinsipper for det flytende kokeri for fastlagt. Installering av faste tanker i kokerier og transportskip falt i første omgang dyrt, og medførte dessuten at så vel landstasjoner som lastemottak måtte investere i oljetanker og pumpeanlegg. Men fordelene var flere enn ulempene – større lastekapasitet, bedre oppbevaring av oljen, vanntette kollisjonsskott som samtidig forsterket mellomdekket hvor kokene sto, mindre varmetap under kokingen, bedre dekksplass, samt en rekke forenklete arbeidsoperasjoner. Fram til 1925, da flytende kokeri *Lancing* av Larvik fikk installert opphalingslipp for pelagisk fangst, lå den videre tekniske utvikling av kokeriene vesentlig i økt kokekapasitet og størrelse.

Spørsmålet om engelsk overhøyhet over Syd-Shetland var enda mer uklart enn for Syd-Georgias del, men England oppnådde suverenitet, og kom der som på "Øya" til å utstede 21-årige lisenser, tolv i alt. I 1909 lå ni flytende kokerier side om side bare i Deception. Behovet for ferskvann var ikke det eneste som bandt disse til land. Hvalen ble flenset utenbords, det vil si opparbeidet mens den fløt langs skutesida, noe som krevde smult farvann. Utenbords flensing stilte høye krav til flenserne, som dels arbeidet fra en liten pram, dels sto oppe på hvalen under arbeidet. I denne situasjonen var det lettest å ta spekket, som var enklest å heise om bord, lettest å koke og ga best olje. Resten av hvalen, kjøtt og bein, ga til sammen omtrent like mye olje som spekket, men ble likevel ofte kassert. For de eldste kokeriene var dette nærmest en forutsetning. Skulle man i den krisesituasjonen man opplevde omkring 1905

Flytende kokerier ved Deception Island, Syd Shetland i 1920-åra. Foto: Hvalfangstmuseet i Sandefjord

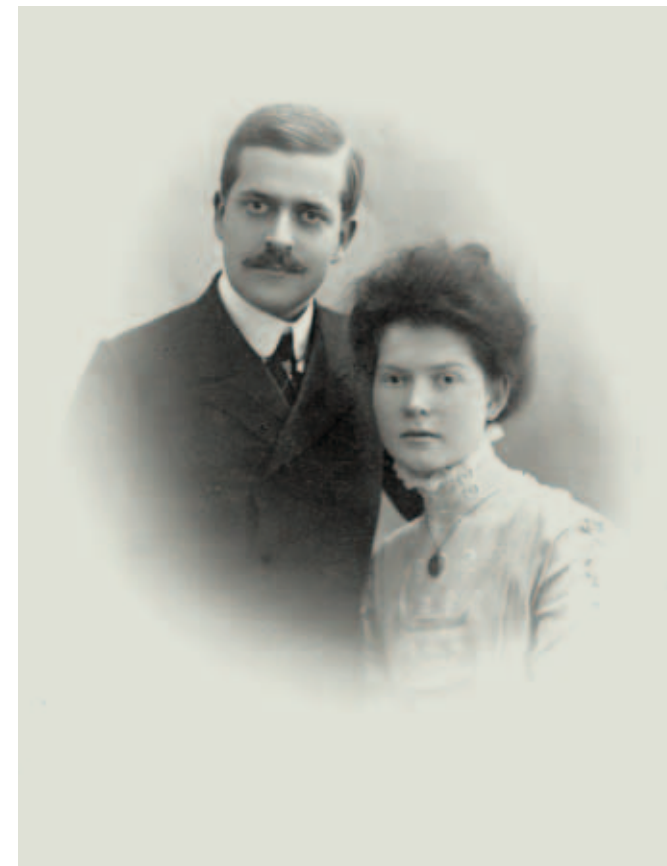
tjene penger på hvalfangst, måtte tilgangen på råstoff være så stor at materiellet ble fullt utnyttet, samtidig som man konsentrerte seg om å produsere olje av beste kvalitet. Man prioriterte derfor spekket.

Lars Christensen og A/S Thor Dahl

Chr. Christensens sønn Lars forlovet seg i 1908 med frk. Ingrid Dahl, datter av grosserer Thor Dahl i Sandefjord. Thor Dahl hadde slått seg opp som skipshandler, men kom også tidlig med i hval- og bottlenosefangsten. I 1900 var hans formue under 50 000 kr, i 1912 over 1,5 million, og inntekten drøyt

350 000 kr. Det meste hadde han tjent de fire siste årene på virksomheten i Godthul, hvor Bryde & Dahls Hvalfangerselskap som det eneste på "Øya" benyttet flytende kokeri. Fra 1914 var Dahl eneeier av selskapet, og i 1920 – det året han døde – ble han lignet for en formue på 5 939 000 kr og en inntekt på 2 123 312. Samtidig årslønn for en tjenestekar i jordbruket var ca. 1350 kr.

Ingrid og Lars brakte Sandefjords to mektigste familier sammen da de giftet seg i 1910. Thor Dahls sønn døde ung året etter sin far, og da Lars i 1923 arvet sin far, ble han direktør for det meget solide firma A/S Thor Dahl som også omfattet farens skipsverft.

Lars Christensen og Ingrid Dahl. Forlovelsesbilde, 1908. Foto: Hvalfangstmuseet i Sandefjord, Lauritz Bryn, Sandefjord.

Lars Christensen foretrakk som sin far flytende kokerier fremfor landstasjoner. Lars var åtte år gammel da *Jason* dro på sin første reise sydover, og 21 da *Admiralen* i 1905 dro til Sydishavet. I erindringsboken *Such is the Antarctic* fra 1935, skriver Lars at han i alle disse årene omgikk hvalfangere og at han som ung mann alltid overveide å sette sine sparepenger inn i hvalfangst. Han delte imidlertid ikke farens og andres avvisende syn når det gjaldt å kombinere fangst og utforskning. Drømmen var tvert om at hans ekspedisjoner skulle fremme utforskning så vel til sjøs som til lands så lenge det var forenlig med de praktiske gjøremål.

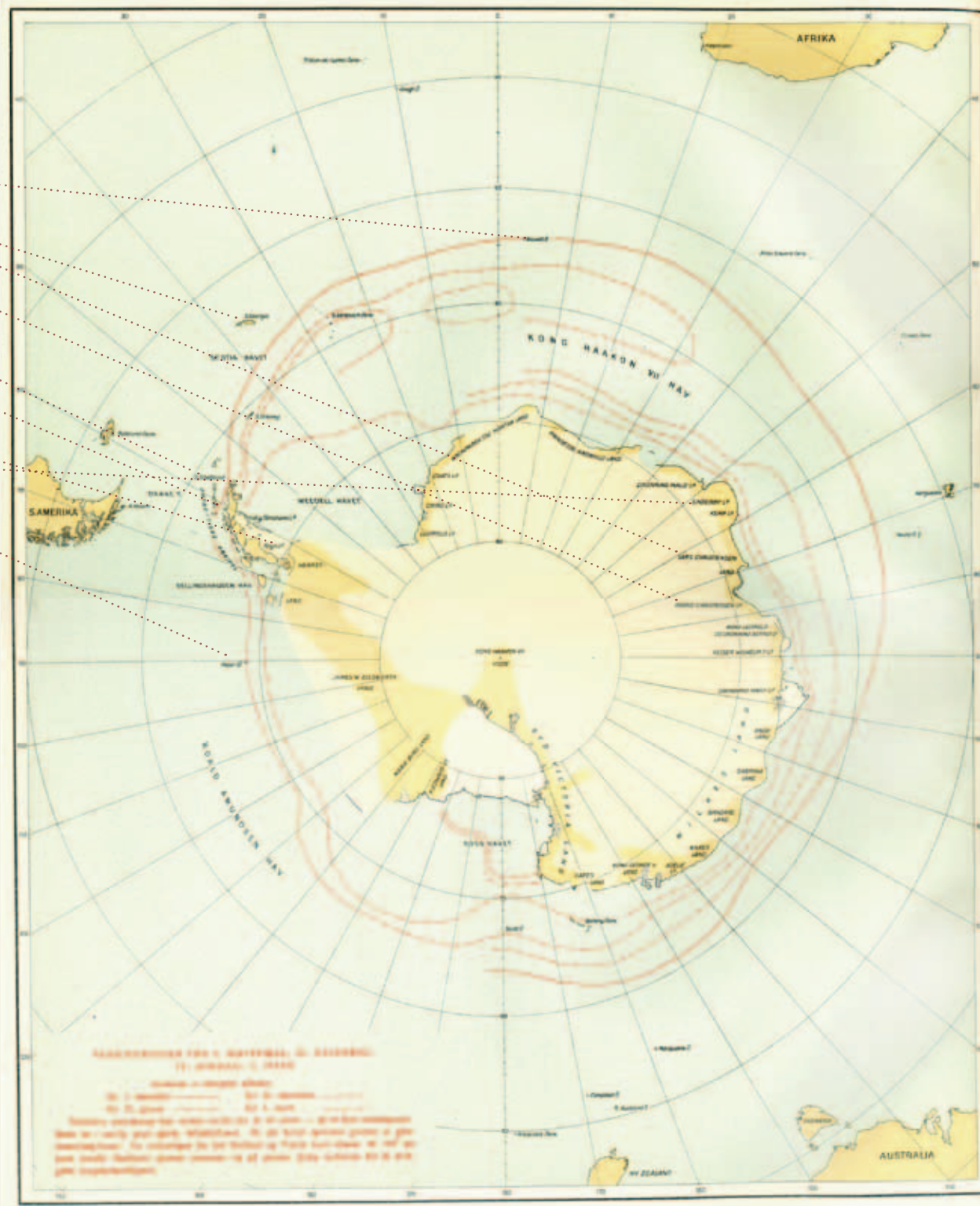
I 1920-årene la Lars planer om fangst på et langt større område enn det som til da ble utnyttet. Han så imidlertid fortsatt for seg landbasert fangst, og tenkte seg Peter I.s øy på 90° vest, Bouvetøya på 3° øst og Enderby Land på 55° øst som støttepunkter. Peter I.s øy var kun blitt observert én eneste gang siden den ble oppdaget i 1821, nemlig av en franskmann i 1910. Lars søkte britiske myndigheter om konsesjon, noe de ikke kunne gi da øya var oppdaget av en russisk admiral. I stedet tilbød de konsesjon for Dougherty Island som var oppdaget på 118° vest i 1841. Denne øyas eksistens var imidlertid usikker, og selv om en viss kaptein White fra New Zealand hardnakket bedyret at han i 1893 hadde seilt rundt den og endog tilbrakt to, tre dager der med selfangst, og dertil veddet all te i China på at den eksisterte 26. februar det året, kunne Gunnar Isachsen på den fjerde *Norvegia*-ekspedisjonen konstatere dyp på 4350 meter der øya skulle ligge.

Også ved Bouvetøya fantes angivelige øyer. Her ble i 1808 Lindsay Island navngitt, og i 1825 navnga den engelske kaptein Norris Liverpool Island (Bouvet), Thompson Island og The Chimnies. Senere ekspedisjoner kunne ikke verifisere alle disse øyene. Forestillinger om ikke-eksisterende øyer sto meget sterkt i mange miljøer. Lars Christensen skriver følgende om en av sine ekspedisjoner: "ikke før hadde vi meldt av at Douglasøiene ikke eksisterer, før det prompte innløp et telegram fra Norge fra en hvalfangstbestyrer som var helt sikker på at han hadde sett dem, og hvis ene hvalbåt hadde passert mellom to av holmene, som lå i en avstand av 15 kvartmil fra hverandre."

Ishavsimperialisme

I 1923 startet C.A. Larsen hvalfangst i Rosshavet. Storbritannia annekterte da Rosshavssektoren slik de i 1906 hadde annektert Falklandssektoren, og under en imperiekonferanse i London 1926 fattet britene et prinsippvedtak som kunne tolkes som om de siktet mot å annektere hele sydpolskontinentet. Det er i denne situasjonen Lars Christensen begynner å sende ut forskningsekspedisjoner med praktiske og vitenskapelige formål. Den første gikk i all stillhet fra Syd-Georgia i januar 1927 med hvalbåten *Odd 1* til Peter I.s øy. Med robåt tok de seg helt inn til øya – ja, de rodde faktisk helt inn i en grotte, men det viste

Bouvetøya.....
 Syd-Georgia.....
 Lars Christensen Land.....
 Ingrid Christensen Ld.....
 Syd-Shetland.....
 Deception Island.....
 Foyn Ld.....
 Enderby Land.....
 Peter Is øy.....

Kart over Antarktis,
 utarbeidet av
 Hvalfangernes
 Assuranceforening.

seg umulig å komme i land. 90 % av øya var dekket av is, og det fantes ingen egnet havn for noe flytende kokeri. Ved øya så de ikke en eneste hval og de hadde praktisk talt heller ikke sett hval under veis. Bortsett fra en del innsamlet materiale for vitenskapelige undersøkelser, var ferden nokså mislykket.

For å nå Bouvetøya og farvannet mellom Bouvetøya og Enderby Land trengtes et skip med større aksjonsradius enn en hvalbåt. I januar 1927 kjøpte Lars selfangeren *Norvegia*, plasserte to ekstra lugarer på hoveddekket for vitenskapsmenn, lånte diverse utstyr av vitenskapelige institutter i Oslo og Bergen, av professor Nansen, av Svalbardkontoret, Norges Sjøkartverk osv. og kjøpte resten selv. For å komme i land, sendte han med farens flatbunnede pram. Målet var å annektere Bouvetøya, reise en meteorologisk stasjon der, kartlegge Lindsay-øya, Liverpool-øya, Thompson-øya og The Chimnies, kartlegge forekomster av hval og krill mellom Bouvetøya og Enderby Land, følge kysten av kontinentet og hele tiden foreta biologiske, meteorologiske og oseanografiske målinger. Christensen ble på forhånd bemyndiget av Utenriksdepartementet til å annektere uoppdaget land for Norge, og 1. desember 1927 heiste ekspedisjonen det norske flagget og annekterte Bouvetøya. Havområdet rundt ble senere kalt Haakon 7.s hav, og der ble det observert store hvaltrekk.

Annekteringen av Bouvetøya gikk ikke upåaktet hen. Den formelle annekteringen skjedde ved kongelig resolusjon 23. januar 1928, fem dager før høyreregjeringen til Ivar Lykke gikk av. Det ble Venstres Johan Ludwig Mowinckel som fikk hele konflikten med britene i fanget. "Der tales ofte om to øer i dette strøk. Men for øieblikket finnes det visstnok bare én. Og jeg vilde ikke være saa bedrøvet om ogsaa denne forsvant", uttalte han.

En av Lars Christensen støttespillere i de polare spørsmål var konsul Bjarne Aagaard (1873-1956) fra Sandefjord. Han hadde arbeidet mange år innen shipping og industri, men gikk fallitt tidlig i 1920-årene. Lars ga ham da i oppdrag å skrive om fangst og forskning i Sydishavet, og han fikk i den forbindelse vide fullmakter til innkjøp av polar- og hvalfangstlitteratur som senere dannet grunnstammen i Kommandør Chr. Christensens Hvalfangstmuseums fagbibliotek. Aagaard hadde utstrakt kontakt med en brukthandel i London. Ved en anledning kjøpte

han for 5 shilling et admiralitetskart fra 1839, laget til James Clarc Ross' ekspedisjon til Antarktis 1839-1843. På kartet var Bouvetøya slett ikke avmerket som britisk. Tvert om sto det et spørsmålstegn som indikerte at man var usikker på øyas eksistens – 14 år etter at Norris angivelig skulle ha okkupert den. Av brev til Lars Christensen 5. november 1928 fremgår det at Aagaard har informert Utenriksdepartementet. Høsten 1928 reiste Christensen først til London og deretter til Fredrik Wedel Jarlsberg i Paris for å påvirke prosessen. Etter noen måneders diplomati sa britene seg villige til å anerkjenne Norges annekasjon på visse betingelser. Siden hvalfangsten var i ferd med å flytte til det åpne hav, kunne britene vanskelig kontrollere den gjennom territoriell dominans. I disse havområdene var Norge den eneste nasjonen som kunne konkurrerer med britene om hvalen – ingen andre nasjoner hadde på dette tidspunkt pelagiske ekspedisjoner i Antarktis. Mot å få beholde Bouvetøya forpliktet Norge seg i denne situasjonen til å respektere britiske vedtak på Imperiekonferansen i 1926, og til å regulere hvalfangsten. Ved lov av 27. februar 1930 fikk Bouvetøya status som norsk biland. Øya ligger nord for det området som omfattes av Antarktistraktaten og er dermed uomtvistelig norsk. Den 17. desember 1971 ble den fredet som naturreservat. Lars Christensen måtte imidlertid oppgi forsøket på å bygge en meteorologisk stasjon der. En ubemannet stasjon kom først i 1977. Den var fortsatt der under en inspeksjon i 2007, mens en 36 m² stor feltstasjon som Norsk Polarinstittutt bardunerte fast i 1996, antas å ha blåst på havet i en eller annen ekstrem vinterstorm.

Hvalloven av 1929

Den endrede britiske holdningen må forstås ut fra den raske overgangen til pelagisk hvalfangst. Det er nesten dekkning for å si at det skjedde i løpet av en eneste sesong, 1927/28. Reguleringen av hvalfangsten skjedde gjennom Lov om fangst av bardehval av 21. juni 1929. Hvalloven av 1929 forbød fangst av retthval, hunnhval med unge og hvalunger, og den ga bestemmelser om effektiv utnyttelse av byttedyrene. Videre ga den anledning til å forby fangst i tropiske og subtropiske farvann samt til å pålegge telegraf- og telefonforbindelse mellom fangstbåtene og kokeriet eller landstasjonen. Skytterne og hvalbåtmannskapene

Ekspedisjonsskipet *Norvegia* på sin tredje ekspedisjon 1929-30, med to sjøfly om bord. Foto: Hvalfangstmuseet i Sandefjord

måtte ikke forhyres slik at deres fortjeneste utelukkende avhang av antallet skutte hval, og en fatavgift på 20 øre skulle settes av til relevant vitenskapelig forskning og til å dekke utgifter forbundet med offentlig kontroll av at loven ble overholdt. Et supplerende reglement innførte fangstdagbøker, og fangst av blåhval under 60 og finnhval under 50 engelske fot ble forbudt. Alle kokerier pliktet å ta med offentlig kontrollør som på feltet skulle ha egen lugar.

Krav om regulering av hvalfangsten var fremsatt allerede før første verdenskrig, både av franske og tyske biologer. Fra 1926 ledet professor Johan Hjort (1869-1948) en internasjonal komité som oppfordret Folkeforbundet til å samle eksperter på

Annekteringen av Bouvetøya 1. desember 1927. Foto: Hvalfangstmuseet i Sandefjord

området. Arbeidet ledet fram til Genèvekonvensjonen av 24. september 1931 som i det alt vesentlige bygde på prinsippene fra den norske hvalloven. Da denne konvensjonen kom til å danne mønster for senere internasjonale avtaler, kom den norske hvalloven i kjølvannet av annekteringen av Bouvetøya til å få betydelig innflytelse over hvalfangsten. Bouvetøya i seg selv fikk imidlertid ikke den betydning som Christensen hadde sett for seg.

Et utvidet kyst-Norge

Fram til 1931 sendte Lars Christensen *Norvegia* på fire ekspedisjoner. Deretter brukte han tankskipet *Thorshavn* på ytterligere fire ekspedisjoner der han selv deltok. Flere av ekspedisjonene hadde med sjøfly, og ved flere anledninger tok han hvalbåter ut av fangst for å gå på mindre ekspedisjonsturer nærmere land. Christensen regnet sin fjerde *Thorshavn*-ekspedisjon 1935-36 som prikken over i-en. Ved hjelp av luftfotografering, fotogrammetri og elektrisk opplodding var målet å forbedre kartene over områdene hans tidligere ekspedisjoner hadde oppdaget. Eldre kart var iblant så mangelfulle at enkelte foretrakk å seile uten.

I 1933 foretok Storbritannia sin tredje store annektering i Antarktis, den australske sektoren. Igjen fryktet Norge for hvalfangsten, og begynte å arbeide med en eventuell annekasjon av sektoren mellom den nevnte og Falklandssektoren, altså Dronning Mauds Land. Av Christensens erindringsbok fra 1935 fremgår at han allerede da hadde satt seg denne annekteringen som mål. Det var norske ekspedisjoner som hadde oppdaget og kartlagt store deler av området, og britene hadde ikke særskilte ambisjoner der. Ved en tilfeldighet ble Norge kjent med at Tyskland i all hemmelighet hadde sendt dampskipet *Schwabenland* på en ekspedisjon sydover i 1938. Den 5. januar 1939 ble det holdt møte i Utenriksdepartementet der også Christensen var til stede. Møtet konkluderte med at Norge hadde interesse av og folkerettslig grunnlag for å annektere området. På dette grunnlag ble Dronning Mauds Land annektert ved kongelig resolusjon av 14. januar 1939.

I løpet av ti år hadde nordmenn oppdaget og kartlagt hele den antarktiske kysten fra 17° vest til 86° øst med unntak av Enderby

og Kemp land. På flere øyer og langs 1/4 av sydpolskontinentets kyst finner vi norske navn. Annekteringen av Peter I.s øy, Bouvetøya og Dronning Mauds Land i kjølvannet av hvalfangsten utvidet kyst-Norge betydelig.

Moderne pelagisk storhvalfangst 1923-1968

Britenes regulering av hvalfangsten gjennom konsesjoner omfattet i realiteten all fangst så lenge den var landbasert. Konsesjonene var utstedt rundt 1906-1910 for en periode på 21 år, og var dermed i ferd med å løpe ut i slutten av 1920-årene. Siste del av 1920-årene er en brytningstid. Innen 1930 var 60 % av alle de hval som med tiden skulle bli skutt ved Syd-Georgia allerede fanget, og ved Syd-Shetland var virksomheten fullstendig avvirket. En ny æra var allerede innvarslet: moderne fabrikkskip med opphalingslipp og enorme ferskvannsanlegg som fanget pelagisk, uavhengig av britiske konsesjoner.

Pelagos er et gresk ord som betyr hav. Virksomhet som foregår uavhengig av land kalles pelagisk. Både ved Spitsbergen på 1600-tallet og under den amerikanske hvalfangsten opererte skip pelagisk. C.A. Larsens virksomhet i Rosshavet fortjener også denne betegnelsen, selv om han flenset utenbords. Vind og sjø satte imidlertid klare begrensninger for slik virksomhet. Annerledes ville det være hvis man fikk hvalen hel om bord. Tanken var ikke ny. I 1897 hadde skonnerten *Herold* tatt ti finnhval om bord ved Bjørnøya, og fra da av ble det tatt ut en rekke patenter i forsøket på å løse utfordringen. Det ble hvalskytter Petter Sørrle fra Sandefjord som lyktes. Han konstruerte et innebygd skråplan i skipets hekk, og lot skipet trimme ved hjelp av vanntanker slik at åpningen kom i flukt med havet. Gjennom Hvalaktieselskapet "Globus" var Larviksfirmaet Melsom & Melsom først ute med å prøve opphalingsslippen. Flytende kokeri *Lancing* skulle fange med tre hvalbåter utenfor territorialgrensen og ved iskanten i Weddelhavet, og dermed unngå lisens og eksportavgifter.

Opphalingsslippen kom, sammen med en rekke tekniske nyvinninger, til å revolusjonere hvalfangsten. Eldre kokerier ble ombygd, nye ble kontrahert. Anders Jahres bestilling for Hvalfangerselskapet Kosmos A/S til ingeniør Chr. Fred. Christensen i Newcastle on Tyne i januar 1928 vitner om hvilke fortjenestemuligheter som nå lå i hvalfangsten:

Fra flenseplan på flytende kokeri Pelagos av Tønsberg i 1950-åra.
Foto: Hvalfangstmuseet i Sandefjord, Bjørn Wang.

Skipsreder Anders Jahre, Sandefjord.
Foto: Hvalfangstmuseet i Sandefjord,
Dimitri Koloboff, Sandefjord.

“Kjære Chr. Fredrik.

Jeg akter nu å bygge et nytt kokeri 20-25 000 tonns damp- eller dieseldrevet med størst mulig kokekapasitet og et kokeriarrangement som du finner mest fordelaktig.

Hilsen Anders.

P.S. Jeg skal også ha 7-8 hvalbåter, sett deg i forbindelse med Smiths' Dock. Det haster.”

Hvilken start for det selskap som kanskje ble vårt mest kjente. Skipet måtte tegnes fra kjøll til mastetopp, men det tok likevel bare 16 måneder før *Kosmos* gikk av stabelen i Belfast. Med en lasteevne på 120 000 fat var det verdens største kokeri og tankbåt. Kokekapasiteten var 2500 fat olje pr. døgn, nok til å fylle *Admiralen* i løpet av et par dager. Evaporatoranlegget produserte 200 tonn ferskvann i døgnet. Sesongen 1930/31 produserte *Kosmos* alene 199 000 fat olje, 11 000 fat mer enn fem landstasjoner på “Øya”

til sammen. Advarende røster hørtes allerede. Tydeligst var Bjarne Aagaard. Siden januar 1929 hadde han agitert for å gjøre all hvalfangst, også den pelagiske, avhengig av konsesjon. Dette var Norges plikt som ledende hvalfangstnasjon, på sikt ville det gagne næringen og det ville sikre mange arbeidsplasser, hevdet han. Blant de mange han rettet skarpe anklager mot, var Johan Hjort, som ledet statens hvalundersøkelser i 1930-årene. Især angrep han Hjorts såkalte “hvalkart” fra 1914. Det viste rike hvalforekomster rundt hele Sydpolskontinentet, noe Aagaard ut fra eldre reiseberetninger hevdet at det ikke kunne være dekning for. Aagaard var ikke motstander av hvalfangst, men tilhenger av bærekraftig forvaltning. Hans stil var imidlertid krass og uforsonlig, og da han etter hvert også tok til orde for arbeidernes rett til å organisere seg, ble han satt utenfor alle gode selskap. Aagaard hadde mye rett i sine advarsler. Bare i sesongen 1930/31 ble det tatt nesten 30 000 blåhval i Antarktis, og senere studier

viser at blåhvalen viste tegn på overbeskatning allerede i 1935. For den var det en ulykke at de fangstkvoter IWC satt etter krigen ikke var artsspesifikke. Siden olje av de ulike finnhvalene kunne blandes, ble artene fanget om hverandre og omregnet i blåhvalheter, Blue Whale Units. Én BWU var lik én blåhval, to finnhval, 2,5 knøl eller seks seihval. I det øyeblikk blåhvalen ikke lenger var drivverdig ble den ikke fredet, men fortsatt fanget i ly av BWU-systemet. Fangsten foregikk i økende grad på andre arter, men hver gang man støtte på en blåhval ble denne foretrukket som byttedyr og dermed nesten utryddet. Da blåhvalen ble fredet i Antarktis i 1963 er det anslått at det var mellom null og 200 dyr igjen av en opprinnelig stamme på 150 000.

I sesongen 1930/31 ble det i Antarktis fanget 40 201 hval, og produsert mer enn 3,7 millioner fat olje. I en kriserammet verdensøkonomi førte dette til at markedet brøt sammen. Året etter lå hele den norske hvalflåten i opplag. I Sandefjord slo det ut på fødselsstatistikken, som i 1932 ikke fulgte sesong-rytmen. Krakket tok med seg både landstasjoner og flere av de gamle kokeriene. I 1930-årene kom nye fangstnasjoner til, og presset på hvalstammene økte. Et kortvarig pusterom under 2. verdenskrig var ikke nok til å rette opp skadene, og et krigsherjet Europa hadde mer enn noen gang behov for de produkter og inntekter hvalfangsten kunne gi. Selv om hvaloljeproduksjonen i volum var liten i forhold til andre oljer, var den kjennetegnet ved at nesten hele produksjonen inngikk i verdenshandelen og skaffet selgerne valuta. For Norge var dette viktig, og det ble derfor et mål å gjenreise hvalfangsten fortest mulig.

På feltet

En hvalfangstekspedisjon består av en fabrikk, fast eller flytende, og et visst antall hvalbåter. Britene tillot gjerne fangst med tre hvalbåter pr. ekspedisjon, mens det i 1930-årene gjerne var fire, fem hvalbåter og i 1960-årene ti til 14 hvalbåter pr. ekspedisjon. De eldre hvalbåtene hadde mannskap på ti til tolv mann, men dette økte til 19-22 mann etter annen verdenskrig. En stor pelagisk etterkrigsekspedisjon kunne sysselsette over 600 mann. Alle hvalbåtene kunne slepe hval, men etter hvert ble det stadig mer vanlig at den eldste og dårligste hvalbåten slepte, mens

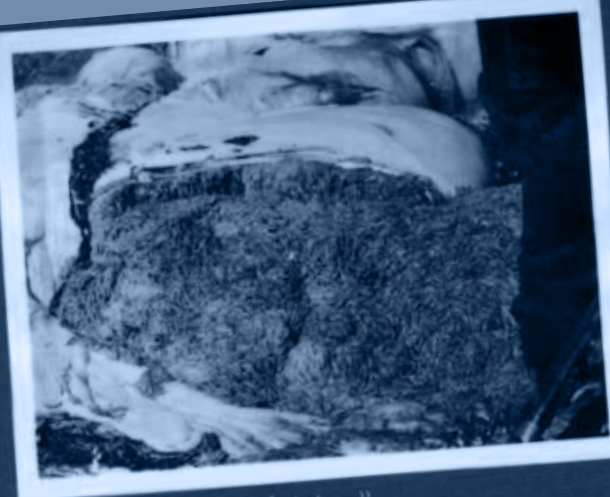
de øvrige fanget. Så lenge fangsten var landbasert, ble hvalene fortøyd i ei bøye i bukta der fabrikkene lå. Derfra ble de hentet inn med motorbåt for opparbeiding. Hvalbåten som slepte hval til bøya ble kalt for bøyebåt, en betegnelse man beholdt også under den pelagiske fangsten da hvalene ble levert direkte til det flytende kokeriet.

De eldste hvalbåtene hadde fire matroser som gikk fire-fire vakt, dvs. fire timer jobb, fire timer fri. På vakt sto den ene til rors mens den andre satt i tønna og speidet etter “blåst”. Hver time byttet de plass. Når skuddet gikk, måtte også de to andre matrosene tørne ut. De sov forut, og våknet av smellet fra kanonen. Under god fangst ble det lite søvn.

La oss følge en hvalbåt i Antarktis etter krigen. Det er midt i desember, høysommer og lyst, og kulda er til å leve med. Hvalbåten går ut i grålysningen, ved to-tiden på natta. Ved “blåst forut” purres skytteren som kommer på brua. Han slår “gå an”, full fart, på maskintelegrafan. Det er en flokk med hval, og det er en fordel, for enslige hvaler er uberegnelige. Skytteren har lang erfaring med eldre, saktegående båter som ofte måtte lure seg inn på hvalene. Det krevde både kunnskap og intuisjon om hvalenes gang, men denne båten er kraftig og kan drive “preusserjag”. Jo raskere hvalen må gå, jo høyere opp

Ørns hvalbåter Grib II, Hauken II og Havørn på vei til feltet 1911.
Foto: Hvalfangstmuseet i Sandefjord

Hvalfangst i Antarktis, trolig rundt 1930. Det nederste bildet viser et tvillingpar, noe som er ganske sjeldent hos hval. Fostre ble kokt til olje sammen med det øvrige. Foto: Museum Vest/ Norges Fiskerimuseum

kommer den for å puste, og det gir skytteren en større blink. Matrosen i tønna leder jaget til vi nærmer oss skuddhold. Da går skytteren fram til "lemmane" hvor kanonen står skuddklar. Hvalbåten har to hvalliner. Ved siden av kanonen ligger allerede en harpun sjaklet til den andre lina om det skulle bli nødvendig med to skudd. Skytteren overtar dirigeringen av båten og velger seg ut et byttedyr. Han treffer, men skuddet er ikke dødelig. Hvalen trekker ut line.

Hvallina går inn under lemmane, gjennom ei fotblokk og opp til ei bevegelig lineblokk oppe i masta, og så ned igjen til nokken på hvalspillet. Lineblokka henger i en solid wire som går gjennom

selv om akkumulatorfjærene bidrar til å dempe kraftige rykk, må de øyeblikkelig hoppe ut av bingen dersom chifen må slippe ut line. Når hvalen er nær nok, får den et dødelig skudd med den andre harpunen. Innhivingen kan begynne.

Straks hvalen er langs hvalbåtsida blir den pumpet opp med pressluft og påsatt flagg, lys, radiosender og radarreflektor. Rundt halerota legges en rumpestrapp med to kork-vøler i god avstand. Så blir halefennene stusset og hvalen merket med hvalbåten nummer før linene kuttes så nær harpunene som man kan nå. Flagghvalen forlates og er nå bøyebåten ansvar. Det gjelder å være rask, så man kan ta opp jakten på flokken igjen.

Skytter Lorents Basberg dirigerer jaget fra lemmane på hvalbåten Pingvin, ca. 1950. Foto: Hvalfangstmuseet i Sandefjord, Haakon Larsen, Oslo.

Bøyebåten Thorfinn med en blåhval og fem finnhval på slep, leverer hval til flytende kokeri. Foto: Hvalfangstmuseet i Sandefjord

ei fast akkumulatorblokk øverst i masta. Wiren går derfra via et sinnrikt system av kraftige akkumulatorfjærer og er forankret i bunnen av hvalbåten. Når hvalen begynner å dra, trekkes lineblokka nedover langs masta. Chieften står ved hvalspillet, bremses lina, holder igjen til lineblokka kommer så langt ned at han må slippe ut line og ta av for presset. Slik brukes selve masta som fiskestang. Under dekk står to matroser fra frivakta klar til å kveile lina i linebingen. Når lina kommer inn, må de stå oppe i linebingen og kveile, men de må være aktpågivende, for

På kokeriet jobbes det døgnet rundt. Arbeiderne er delt i to gjenger, dag- og nattskift. Straks hvalen kommer opp på akterplan starter flensingen. Skrotten trekkes videre til forplan hvor kjøtt og bein parteres. Bare mage og tarmes kasseres. Resten forsvinner ned på store steamkoker og blir til olje. Hvalen skal være opparbeidet senest 33 timer etter at den er skutt. Derfor beordres "stopp fangst" hvis tilgangen på hval blir for stor. Det kan gi et belastet hvalbåtmannskap noen timers pusterom i le av et isfjell. Går fangsten dårlig derimot,

blir det stille på flenseplan. Da sprer hvalsjuken seg, for alle vet at det går ut over parten, og man er kun i Antarktis for å tjene penger.

Etterkrigstid

Etter 1945 hadde Norge ti pelagiske kokerier, hvorav ni hørte hjemme i Vestfold: Larviks *Norhval*, Tønsbergs *Antarctic* og *Pelagos*, og Sandefjords *Thorshammer*, *Thorshøvdi*, *Thorshavet*, *Sir James Clark Ross*, *Kosmos III* og *Kosmos IV*. Utenfor Vestfold var det kun Haugesund som opprettholdt hvalfangst i Antarktis. Men selv i den pelagiske æra ble det brukt gammelt utstyr. Verdens første spesialbygde flytende kokeri *Ronald*, bygd i 1920, lå i 1950-årene i knølhvalfangst ved kysten av Gabon og flenset utenbords for det fransk-norske selskapet Sopcoba under navnet *Jarama*. Formelt var den eid av Spermacet Whaling Co., Panama, men Anders Jahre hadde full kontroll.

Noen årsakssammenhenger

Hvorfor kom Norge til å bli ledende innenfor den moderne hvalfangsten? Hvorfor beholdt og videreutviklet ikke Amerika sitt hegemoni? I 1878 skrev Foyn i *Polyteknisk Tidsskrift* at Roys etter seks, sju års forsøk hadde skaffet seg en underbalanse på 1/2 million spesidaler og måtte gi opp sine eksperimenter. Amerikanerne holdt seg deretter til den tradisjonelle hvalbåten med håndvåpen og redskaper. Da deres siste fangstskute forliste i 1924 hadde det i Norge vært drevet fangst på de store finnhvalene med spesialdampskip og harpuncanoner i 60 år. Lys støpt av spermasetti fikk imidlertid en viktig konkurrent i de store mengder rimelig petroleum som ble produsert etter det rike oljefunnet i Pennsylvania i 1859. Høy risiko og rike alternative muligheter til sikrere investeringer er pekt på som årsaker til at risikovillig amerikansk kapital bare i liten grad kom hvalfangsten til gode.

Sammenlignet med Amerika var Norge et land med små ressurser og lite industri. Det kan forklare at vi kanskje var villige til å satse på områder der andre knapt fant det

umaken verdt. Men hvorfor skulle nettopp Vestfold bli ledende i hvalfangsten, og det både hva kapital og mannskap angikk? Det begynte jo helt oppe på kysten av Finnmark. Kunne den ikke vel så gjerne blitt en nordnorsk næring?

Moderne hvalfangst var meget kapitalkrevende. Store investeringer i skip, anlegg og utstyr samt en rekke driftsutgifter måtte finansieres før inntekter av produktene forelå. For å gi seg i kast med å utvikle en slik industri, måtte ikke bare viljen, men også kapitalen være til stede på forhånd, og det avgjørende synes å være stor kapital samlet på én hånd, slik tilfellet var med Foyn. Hans tilknytning til Vestfold blir slik sett et mer tilfeldig forhold.

I det øyeblikk et effektivt fangstsystem var utviklet og næringen forelå som reell mulighet, lå imidlertid forholdene i Vestfold vel til rette for utviklingen. Naturressursene i fylket var små i forhold til folkemengden. Folketettheten var 43 ganger høyere enn i Finnmark. Kombinasjonen bonde/fisker passet ideelt til årssyklusen i nord, med fiske om vinteren, gårdsdrift om sommeren. Kombinasjonen bonde/sjømann som var utbredt i Vestfold, var hva årssyklusen angår mindre ideell. Da var en kombinasjon med ishavsfangst å foretrekke, for man var tilbake i god tid før høsten selv om det ble et fravær i våronna. Foyns satsing på selfangst hadde skapt et miljø av kompetente ishavsskipper og mannskaper i Vestfold, og sjøfolk var det nok av. Dertil ble partsrederiene etter 1890 mer og mer avløst av aksjeselskap. Risikofordelingen i disse selskapene lokket velstående vestfoldinger inn i næringen, samtidig som forholdene altså lå til rette for å forhyre lokalt mannskap. Vestfold fikk snart et forsprang som fylket aldri ga fra seg. At det også i Nord-Norge fantes kapitalsterke proprietærer var ikke i seg selv tilstrekkelig til at hvalfangsten kunne bli en nordnorsk næring. Det var kombinasjonen av mannen og miljøet – Foyns kapital og særegne innsatsvilje sammen med de generelle samfunnsforhold – som førte til at moderne hvalfangst for alltid vil bli assosiert med Vestfold. Da Tromsø i 1887 kom med i hvalfangsten, ble betegnende nok mannskapet i hovedsak engasjert fra Tønsberg og Kristiania, kun unntaksvis fra nord.

Fra mannskapsmessa om bord på *Kosmos III* av Sandefjord ca. 1950. Foto: Hvalfangstmuseet i Sandefjord

før, så gjaldt det i alle fall på 1600-tallet, da baskerne var etterspurt, det gjaldt ikke minst hos kvekerne i New England, som både sysselsatte afrikanere, portugisere og andre nasjonaliteter på sine skuter, og det gjaldt moderne norsk hvalfangst som bl.a. benyttet skandinaver og briter, billig lokal arbeidskraft på tropefeltene, utenlandske leger og for øvrig trakk veksler på kystbefolkningen der det fantes. Omvendt

Fangstarbeiderne og deres hustruer

Det forteller om høy risiko at kun tre av de 15-16 norske selskap som inntil 1. verdenskrig drev fangst i Falklands-sektoren fortsatt eksisterte i 1953: Tønsbergs Hvalfangeri, Ørnen og Thor Dahls Hvalfangerselskap. Den norske storhvalfangsten var i høy grad et økonomisk eventyr. Formuer skiftet eier, gevinst og tap vekslet, penger ble plassert og ga den dristige og heldige god fortjeneste. Selskap flagget ut og nye nasjoner kom til. Vi kan ikke omtale den skare av selskap, skip, anlegg og personer som ved siden av pionerer som Foyn, Christensen, Larsen og Jahre rettelig finner sin plass i hvalfangstens historie. De omfattende ringvirkninger i Vestfold, alt fra smeder til skipsverft, foredlingsbedrifter og leveranser fra bøndene må vi også la ligge, men *hvalfangerens* betydning må omtales. Det var lokalt tilgjengelig arbeidskraft som hadde gjort Vestfolds dominans mulig – håndfaste fagarbeidere som utviklet spesialkompetanse. Riktignok er det et generelt trekk ved hvalfangsten at mannskaper fra ulike nasjoner og kulturer arbeidet side ved side. Om ikke

gjaldt det for nasjoner som Storbritannia, Argentina, Japan, Tyskland osv. at de hadde alt fra en mindre andel til i all hovedsak nordmenn blant de sysselsatte. En kilde oppgir at den direkte sysselsettingen i verdens hvalfangst mellom 1920 og 1930 steg fra ca. 2600 til 9600 mann, hvorav ca. 90 % var vestfoldinger. Et slikt tall må tåle justering, men det viser uansett hvilken dominans vestfoldingene hadde og hva hvalfangsten der betydde lokalt. Rundt 1930 utgjorde hvalfangerne 18 % av den yrkesaktive befolkning i fylket, mens Sandar kommune sendte 40 % av sin yrkesaktive befolkning på fangst. Det innebar stor ledighet i oppleggsåret. Men ingen trodde på noen langvarig krise. Noen kommuner satte endog inn krisetiltak for å hjelpe trofaste skattebetalere over kneika. Sesongen 1938/39 var sysselsettingen over 12 700. Først nå begynte andelen av utlendinger å stige, men ved utreise høsten 1939 bidro fortsatt Vestfold med 49 % av verdens hvalfangerne. Da var omlag hver tiende yrkesaktive vestfoldinger hvalfanger. Sandar hadde alltid høyest deltakelse, fulgt av Nøtterøy, Sem og Sandefjord.

Hvor ble det så av Vestfolds selfangere? Fram til 1883 holdt prisen på selolje seg godt, for deretter å bli omtrent halvert i løpet av tre-fire år. I 1882 ble det gjort forsøk med bottlenosefangst, og ganske snart blomstret denne fangsten opp som kompensasjon for en stadig mindre lønnsom selfangst. Kombinasjonsfartøy som drev både sel- og bottlenosefangst ble imidlertid vanlig, og så lenge dette pågikk, var det fortsatt liv i selfangsten fra Vestfold. I 1880-årene var virksomheten fortsatt betydelig, men sel og bottlenose ble fanget om hverandre slik at det til tider er vanskelig å skille økonomien i den ene gren fra den andre.

En god bottlenose ga ett tonn olje, mens de store og feite – de såkalt "tønnebunner" – kunne gi to tonn. Fettgehalten i spekket er så høy at ei tønne spekk gir 9/10 tønne olje, men oljen er nærmest identisk med spermhvalolje. Når lønnsomheten i bottlenosefangsten dalte etter 1900, var årsaken dels redusert bestand på grunn av overbeskatning, dels at billig parafin erstattet oljens plass som belysningsmiddel. Dessuten måtte bottlenoseoljen snart konkurrerer med spermhvalolje fra syd. Norsk bottlenosefangst ble derfor et kortvarig intermesso. I 1902 forsøkte Thor Dahl rendyrket selfangst med lite hell, og i 1907 ble sel- og bottlenoseflåten hans lagt ut for salg. Da det ikke var kjøpere, kom Thor Dahl som den eneste vestfoldingen til å drive bottlenosefangst også under første verdenskrig, men økonomisk var det ingen tvil om at storhvalfangsten ga sikrere og høyere avkastning. Mens selfangsten levde videre på Vestlandet, ebbet den i Vestfold ut med bottlenosefangsten.

Hvalfangerne nøt høy prestisje, især utover i 1920- og 1930-årene og etter krigen. Hvalfangsten var imidlertid langt fra konfliktfri. Gjennom rapportering visste rederiene atskillig om sine ansatte, og iblant ble arbeidere svartelistet av selskapene. Samtidig skapte lønnsystemet, med part av produksjonen, en felles forståelse blant de ansatte om at innsats ga utbytte. Det var derfor stor grad av indre justis blant mannskapene, som sørget for at folk var på plass og bidro som forventet til godt utkomme.

Med en så høy andel av den mannlige befolkningen fraværende i store deler av året, måtte kvinnene spille en sentral rolle. Det er likevel ikke åpenbart at "hvalfangerhustru" er en selvfølgelig forskningskategori, og det er neppe dekning for å

Mange hvalfangere hadde med seg praktfulle dukker til familiens små.
Foto: Hvalfangstmuseet i Sandefjord

karakterisere hvalfangerhustruer som gjennomgående sterkere eller dyktigere enn andre kvinner, slik det iblant er gjort. Tvert om representerer de et mangfold som selvsagt også omfattet sterke personligheter. Det var de som var hjemme under stortings- og kommunevalg og lett kunne gjøre sin stemme gjeldende. Det var de som tok seg av hjem og familie, ja, kanskje også et småbruk. Som homogen gruppe trer de likevel i liten grad fram, muligens med unntak av tiden rundt hvalfangerens

Hvalfangerens avreise fra Sandefjord ca. 1930.
Foto: Hvalfangstmuseet i Sandefjord

avreise og hjemkomst. Faktorer som alder, erfaring og bakgrunn har trolig vært mer bestemmende for deres sosiale og kulturelle relasjoner enn det faktum at de var gift med en hvalfanger, selv om sistnevnte var med på å gi en felles referanseramme. Mye tyder på at kvinnene var sterke når de måtte, de tilpasset seg og endret til dels væremåte avhengig av om mannen var hjemme eller på feltet. Atskillig forskning gjenstår både om kvinner, barn og de generelle samfunnsforholdene i Vestfold

under hvalfangstperioden. Visst hadde hvalfangerne med seg bananer hjem – en hel stakk hang i skapet og fristet ungjenter til å sitte barnevakt, mens elegante Las Palmas-dukker kunne smelte ethvert pikeherte. Men var ikke det egentlig det minste man kunne forvente seg, når man år etter år feiret jul uten pappa? Den mest inngripende virkning av hvalfangsten lå trolig nettopp i de mentale holdninger, de sosiale mønstre og den jevne velstand den skapte i de tusen hjem i Vestfold.

Tilbake til norskekysten

På en hvalfangstkonferanse i London 1944 foreslo Norge å opprette en totalkvote for fangsten i Antarktis. På temmelig løst grunnlag ble den satt til 16 000 BWU. Den 2. desember 1946 ble the International Convention for the Regulation of Whaling undertegnet. Den opprettede hvalfangstkommisjonen (IWC) som siden 1949 har hatt årlige møter med fullmakt til å fastsette kvoter, minstemål, fangstfelt, fredninger osv. Beslutningene gjaldt imidlertid kun medlemsstatene, og da disse kunne reservere seg mot vedtak, eventuelt omgå dem ved å tre ut av kommisjonen, maktet IWC aldri å beskytte hvalene i Antarktis. Enkelte sesonger ble det ikke fastsatt kvote i det hele tatt, og flere bestander ble katastrofalt desimert.

Da *Kosmos IV* ankom Sandefjord i mai 1968, var den norske storhvalfangsten i Antarktis over. Et siste forsøk i syd ble gjort på fangst av vågehval i begynnelsen av 1970-årene med kombinasjonsfartøyet *Peder Huse* tilhørende Torodd Huse & Co, Steinshamn. Og med dette selskapet vender vi tilbake til norskekysten. Her hadde storhvalfangsten fortsatt enkelte steder etter hvalfredningen i de tre nordligste fylkene, bl.a. i Skagerrak og ytre Kristianiafjord. Under første verdenskrig gjorde imidlertid Storbritannia krav på all hvalolje produsert på britisk territorium. Dermed sto den norske fettherdingsindustrien uten råstoff, og staten måtte i 1917-20 åpne for hvalfangst også i nord. I fortsettelsen ble fangst avhengig av konsesjon, noe fire anlegg fikk; Vingvågen som flyttet til Hestnes på Hitra, Blomvåg, Aukra Hval A/S og Brødrene Sæbjørnsen i Steinshamn utenfor Molde. Feltet tålte imidlertid ikke fangst til fire stasjoner og Blomvåg innstilte fangsten i 1930. Året etter skjøt de øvrige tre kun 128 hval.

Moderne norsk småhvalfangst

For småhvalfangsten er bildet noe annerledes. Den moderne vågehvalfangsten tok til i slutten av 1920-årene. Til da hadde hvalfangere fra Møre deltatt i bottlenosefangst, men den var i ferd med å stanse opp. Vågehvalen kunne

fanges med det samme utstyret som bottlenosen, og ble nå gjenstand for fangst i et miljø som også beskattet brugde og størje. Båtene som ble brukt var til å begynne med små og fangsten foregikk i kystnære farvann, men snart ble båtene større og fangstfeltet utvidet nordover til Trøndelag og Lofoten med den følge at også nordlendingene begynte å delta. Kjøttet holdt til å begynne med middelmådig kvalitet, og ble brukt til dyrefôr.

Motoriseringen av fiskeflåten var en viktig forutsetning for utviklingen. Våren 1933 begynte også østfoldinger vågehvalfangst, hovedsakelig i Oslofjorden. Siden 1938 er det krav til konsesjon for å delta og etter krigen ble båtene tildelt kvoter. Det ble også besluttet at lisenshaver måtte eie båten og selv delta aktivt i fangsten.

Da næringen stabiliserte seg, begynte Kongsberg Våpenfabrikk og Henrik Henriksens mek. Verksted i Tønsberg produksjon av kanoner og harpuner. Man benyttet kalde harpuner, det vil si harpuner uten sprengladning og hvalene måtte derfor avlives etter at de var fanget. I 1980-årene ble det imidlertid utviklet en svært effektiv pentritt-granat som har vært påbudt siden 1985.

Tyngdepunktet i fangsten har ligget i Nordland. I 1947 hørte halvparten, 137 av 264 konsesjoner hjemme der. Senere har antall konsesjoner gått ned, mens Nordlands dominans har økt, i 1982 til nesten 62 % av konsesjonene, 53 av 86. Vågehvalkjøttet ble omsatt i konkurranse med annet hvalkjøtt produsert langs kysten. Ved annen verdenskrigs slutt var det på Vestlandet fortsatt fire konsesjoner for storhvalfangst, Hestnes, Blomvåg, Aukra og Steinshamn, men Aukras ble nå ikke fornyet. Til gjengjeld ble en søknad fra Skjelnan ved Tromsøysund imøtekommet, og her startet fangsten i 1948.

I 1950-årene sviktet storhvalbestandene utenfor Vestlandet og Trøndelag og de tre stasjonene innstilte fangsten. Imidlertid så Anders Jahre en mulighet for avsetning av hvalbiff fra Sydishavet og brakte 300 tonn kjøtt til Norge i 1963. Selv om bare 60 % av partiet tilfredstilte veterinærkontrollen, skapte tiltaket misnøye. Da Skjelnan i 1971 innstilte virksomheten i Troms, ble situasjonen stabil

Olavson er en trebåt på rundt 70 fot, bygd i 1964. Båten er i dag den eneste som blir brukt til hvalfangst på Fedje. Bildet er tatt i Nordsjøen, Store Fiskebank, i 2009. Fotograf er trolig Bernt Tyssen om bord i hvalskuta MIS Fiskebank 2 fra Smøla. Foto utlånt av Oddvar Husa/Landkjenning AS

for vågehvalfangsten som siden 1972 har vært alene om å levere hvalkjøtt til det norske markedet.

Miljøbevegelsene entrer arenaen

Som vi har sett, går advarende og negative reaksjoner på hvalfangst langt tilbake i tid. Fyrstinne von Lievens reaksjon

på begynnelsen av 1800-tallet bunnet nok helst i overklassens romantiske natursyn, mens argumentasjonen i Finnmark på slutten av 1800-tallet viser at det da allerede fantes bevissthet rundt problemer som bevaring av hvalfangsten, bevaring av tradisjonelle næringer og vern av hvalene. I tillegg finner vi protester mot stank, tilgrising og forsøpling. Lignende

reaksjoner finner vi også på andre felt der industriell hvalfangst foregikk nær lokalbefolkningen, som på Island og andre øygrupper i nord, og på tropefeltene. Det som drev Bjarne Aagaard i hans kamp rundt 1930, var hensynet til fangstarbeiderne og deres familier, som var avhengige av en fornuftig beskatning dersom næringen skulle overleve.

FNs første miljøvernkonferanse i Stockholm i juni 1972

danner et viktig grenseskille. 113 land deltok, og vedtok FNs miljøvernerklæring. Samme året forlot IWC blåhvalenheten og gikk over til å forvalte hver enkelt bestand. For mange verneorganisasjoner ble hvalen et symbol og det ble stadig vanskeligere å opptre som fangstnasjon på den internasjonale arenaen. I 1986 fredet IWC den nord-øst-atlantiske vågehvalen. Norge reservert seg mot vedtaket, innførte

Hval-aktivist Paul Watson er fengslet i Nederland. Rettshøring av Paul Watson i byen Haarlem. Tyske aksjonister demonstrerte utenfor rettsbygningen og viste sitt syn på norsk hvalfangst. Foto: Knut Snare/Aftenposten/SCANPIX, 1997

midlertidig fangststopp og startet et hvaltellingsprogram. I 1993 åpnet Norge igjen for kommersiell fangst og fanget lenge rundt 600 dyr årlig. I 2011 vil kvoten være 1286 dyr. Hvalfangsten er politisk belastende for Norge, og det er blitt spurt om den ikke burde stanses, siden den er av helt underordnet betydning for norsk økonomi. Så beskjeden som fangsten er i dag, er det knapt mulig å hevde at den

Oslo. Stortinget 1997. Representanter for det nye stortinget samlet for første gang. Steinar Bastesen fra Tverrpolitisk Folkevalgte, senere Kystpartiet, glir inn blant de historiske menn. Foto: Berit Roald / SCANPIX

ikke er bærekraftig, men argumentet har vanskelig for å få gjennomslag internasjonalt. Saken dreier seg om nasjonal selvråderett over egne ressurser, og negativ opinion synes å være kalkulert inn i prisen fra myndighetenes side.

Uten betydning er fangsten likevel ikke. For hvalfangerne som deltar kan mer enn halve årsfortjenesten komme derfra. Vågehvalen omfattes imidlertid av Washington-konvensjonen

om handel med truede dyrearter av 1975, CITES (Convention on International Trade of Endangered Species), og Norge hadde derfor eksportforbud på hvalproduktene fram til 2001. Siden har man gitt eksporttillatelse til land som er villige til å foreta DNA-testing av produktene, slik at man kan spore opp dyr som måtte være fanget utenfor kvotene. Japan, Island og Færøyene er mulige markeder for norsk kjøtt, men de japanske kvalitetskravene er meget strenge da produktene spises rå. Under sin tale på Småkvalfangerlagets årsmøtet i desember 2009 konkluderte derfor fiskeri- og kystminister Lisbeth Berg-Hansen med at hjemmemarkedet fortsatt må være det viktigste markedet. Er det ikke som om det 10 000 år gamle sjøbergingsprinsippet vegrer med å forlate oss?

Kort litteraturliste:

- Fossen, Anders Bjarne: *Bergen bys historie 2: Borgerskapets by 1536-1800*. Bergen 1979
- Fure, Odd-Bjørn: *Norsk utenrikspolitikk historie 3, Mellomkrigstid 1920-1940*. Oslo 1996
- Hvalfangerforeningen (utg): *Norsk hvalfangsttidende*. Sandefjord 1912-68
- Johnsen, Arne Odd og Johan N. Tønnessen: *Den moderne hvalfangsts historie 1-4*. Oslo/Sandefjord 1959-70
- Sivertsen, Jørgen: *Hammerfest 1789-1914*. Hammerfest 1973
- Olstad, Finn: *Sandefjords historie 1-2*, Sandefjord 1995-97
- Risting, Sigurd: *Av hvalfangstens historie*. Kristiania 1922
- Sandefjordmuseene (ed.): *Whaling & History I-III*. Artikkelsamlinger. Sandefjord 1993, 2006 og 2010
- Stenseth, Nils Chr., Alf Håkon Hoel og Ingunn B. Lid: *Vågehvalen – valgets kval*. Oslo 1993
- Sørensen, G. (red.): *Hvalfangsten. Dens historie og mænd*. Kristiania 1912

Foto bakside: Utenbords flensing i 1920-åra. Underkjeven tas. Foto: Hvalfangstmuseet i Sandefjord

Fiskeridirektoratet
Postboks 185 Sentrum 5804 Bergen
www.fiskeridir.no
postmottak@fiskeridir.no

Kystverket
Serviceboks 2 6025 Ålesund
www.kystverket.no
post@kystverket.no

Norsk kulturråd
Postboks 8052 Dep, 0031 Oslo
www.norsk kulturrad.no
Post@kulturrad.no

Riksantikvaren
Postboks 8196 Dep, 0034 Oslo
www.riksantikvaren.no
postmottak@ra.no

MEMLEMSMUSEER I NASJONALT MUSEUMSNETTVERK FOR SJØFART
Norsk Maritimt Museum (nav-museum for nettverket)
www.marmuseum.no

Sandefjordmuseene
www.whalingmuseum.com

Telemark Museum
www.telemark.museum.no

Aust-Agder kulturhistorisk senter
www.aaks.no

Bredalsholmen dokk og fartøyvernsenter
www.bredalsholmen.no

Vest-Agdermuseet
www.vestagdermuseet.no

Stavanger Museum / Stavanger Sjøfartsmuseum
www.stavanger.museum.no

Bergens Sjøfartsmuseum
www.bsj.uib.no

Vitenskapsmuseet NTNU
www.ntnu.no/vitenskapsmuseet

Sverresborg Trøndelag Folkemuseum / Trondhjems Sjøfartsmuseum
www.sverresborg.no

Tromsø Museum
www.uit.no

MEMLEMSMUSEER I NASJONALT NETTVERK FOR
FISKEHISTORIE OG KYSTKULTUR
Museum Vest (nav-museum for nettverket)
www.museumvest.no

Østfoldmuseene
www.ostfoldmuseene.no

Follo Museum
www.follomuseum.no

Norsk Maritimt Museum
www.marmuseum.no

Sandefjordmuseene
www.whalingmuseum.com

Telemark Museum
www.telemark.museum.no

Vest-Agder-museet
www.vestagdermuseet.no

Stavanger Museum / Norsk Hermetikkmuseum
www.stavanger.museum.no

Haugalandsmuseene
www.haugalandmuseene.no

Hardanger og Voss museum
www.hardangerogvossmuseum.no

Bymuseet i Bergen / Hordamuseet
www.bymuseet.no

Musea i Sogn og Fjordane / Kystmuseet i Sogn og Fjordane
www.sfj.museum.no

Sunnmøre Museum
www.sunnmore.museum.no

Nordmøre Museum
www.nordmore.museum.no

Museene i Sør-Trøndelag AS
www.kystmuseet.no

Museet Midt IKS
www.mumidt.no/norveg

Helgeland Museum
www.helgelandmuseum.no

Museum Nord
www.museumnord.no

Sør-Troms Museum
www.stmu.no

Nordnorsk fartøyvernsenter og båtmuseum
www.nnfa.no

RiddoDuottarMuseat
www.riddoduottarmuseat.no

Museene for Kystkultur og gjenreisning i Finnmark
www.kystmuseene.no

KYSTVERKMUSEA
Lindesnes fyrmuseum
www.lindesnesfyr.no

Jærmuseet
www.jaermuseet.no

Sunnmøre Museum
www.sunnmore.museum.no

Museum Nord
www.museumnord.no

HVAL, VEID, FANGST OG NORSKE KYSTER ER FORTELLINGEN OM NORSK HVALFANGSTHISTORIE. **HVALEN** følger mennesket i tid og rom. Det finnes knapt en kyst der mennesker har bodd uten at hval og andre sjøpattedyr har vært del av deres ressursgrunnlag. Fra kysten har man sett hvalens mektige "blåst" og kraftige bevegelser. Iblant strandet store eksemplarer og ga opphav til mytiske forestillinger og inspirasjon til avbildninger. Hvalen kan følges 10-12 000 år tilbake langs våre kyster. Vi skal møte den i noen tekster fra norrøn tid av, diskutere ulike fangstprinsipper og omtale Svend Foyns granatharpun. Fra vår egen kyst skal vi følge fangsten til en rekke felt kloden rundt, især til Antarktis med annekteringer av store landområder i hvalfangstens kjølvann.

Hval, veid, fangst og norske kyster er det syvende i en serie med hefter om kystens kultur og historie fram mot grunnlovsjubileet i 2014. Serien inngår i samarbeidsprosjektet *Fortellinger om kyst-Norge*. Formålet er å synliggjøre det historiske bakteppet for utviklingen av Norge som selvstendig stat, og rette søkelyset mot betydningen sjøfart, fiskeri og kystkultur har hatt for bosetning og økonomisk, sosial og kulturell utvikling i Norge. Prosjektet skal bidra til økt kunnskap, interesse og engasjement for kulturhistorie og kulturminner knyttet til kysten.

Prosjektet er en del av felles handlingsplan for kystkultur initiert av Fiskeri- og kystdepartementet, Miljøverndepartementet og Kulturdepartementet. Fiskeridirektoratet, Kystverket, Riksantikvaren og Kulturrådet har overordnet gjennomføringsansvar. De maritime nasjonale museumsnettverkene har tatt på seg det faglige og praktiske ansvaret for fortellingene: Nettverk for fiskeri og kystkultur med Museum Vest som koordinator, Kystverkmusea med Stiftelsen Lindesnes fyrmuseum som koordinator og Sjøfartsnettverket med Norsk Maritimt Museum som koordinator.

kr 30,-

ISBN 978-82-93011-06-4

